

HZ. EBÛ BEKR DÖNEMİNDE İÇ SİYÂSET VE İDARE

Arş. Gör. İsrafil BALCI*

GİRİŞ

Bu makalede Hz. Peygamber'in (a.s.) vefatından sonra (11/632) ortaya çıkan ve giderek artan siyasî karışıklıklara değinilecek ve bu dönemde devlet başkanı seçilen Hz. Ebû Bekr'in (11-13/632-34), bazı karar ve uygulamalarından örnekler verilecektir. Böylece Hz. Ebû Bekr'in başkanlığındaki İslâm toplumunun hangi süreçten geçtiğine ve bu geçiş sürecinde onun oynadığı role dikkat çekilecektir.

Hız. Peygamber'in vefatıyla birlikte müslümanlar arasında kısa süre de olsa bir kargaşa yaşandı. Bu kargaşanın merkezinde "devlet başkanlığı" (emîr, imâmet)¹ tartışmaları yer alıyordu. Hz. Peygamber'in ye-

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

¹ Hz. Peygamber'den sonra onun yerine geçen ve özellikle siyasî ve idarî konularda ona vekâlet eden devlet başkanına halife (imâm) denilmiştir. Bu söz ilk kez Sakîfe toplantısında kullanılmıştır. Ashâb başlangıçta Hz. Ebû Bekr'e Halifetüllâh (Allah'ın Halifesi) denilmesini uygun bulmuş, fakat halife bu sıfatı doğru bulmamış ve kendisine Halifetü Rasûlillâh (Rasûlüllâh'ın Halifesi) denilmesini istemiştir. Hz. Ömer'den itibaren devlet başkanına Emîru'l-Mü'minin (Mü'minler'in Emîri) ünvanı verilmiştir. İlk önce Ashâb Hz. Ömer'e "Halifetü Halifetü Rasûlillâh (Rasûlüllâh'ın Halifesi'nin Halifesi) ünvanını vermişti. Fakat ileriye doğru halifelerin sayısı artacağından bu isim uygun bulunmamış, devlet başkanına Emîru'l-Mü'minin diye hitap etmeye başladılar ve giderek bu ünvan yaygınlaştı. Bak. El-Belâzûri, *Ensâbü'l-Esrâf*, thk. Süheyl Zekkâr-R. Zirikli, Beyrût, 1996, II, 187; El-Maverdî, *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*, Kahire, 1973, 15; es-Süyûtî, *Tarîhu'l-Hulefâ*, thk. M.M. Abdulhamîd, Misir, 1952, 78; Ibn Haldun, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludag, İstanbul, 1982, I, 545-6; El-Kettânî, *et-Terattibü'l-idariyye*, Beyrût, t.y. I, 2-4; Mustafa Fayda, "Emîru'l-Mü'minin", *DIA*, İstanbul, 1995, II, 156.

Ehl-i Sünnet ile Sia arasındaki ayrılığın temelinde imâmet yer alır. Sia devlet başkanına imâm demeyi tercih etmiştir ve onlara göre imâm masumdur. Hz. Peygamber'den sonra zahiren imâm Hz. Ebû Bekr ise de, batinen gerçek imâm Hz. Ali'dir. Sia zamanla bu görüşünü bir inanç doktrini haline getirmiş ve 'Kirtâs' olayı

rine her hangi bir kimseyi aday göstermemesi, Kur'ân'ın bu konuda bir belirlemede bulunmaması, Ensâr ve Muhâcirleri devlet başkanlığı konusunda hararetli tartışmaların içine soktu.² Eş'arî, Makâlâtü'l-İslâmiyyîn adlı eserinde konuyla ilgili şu açıklamaya yer verir: “*Rasûlullâh'ın vefatından sonra halk bir çok konuda ayrılığa düştü ve farklı görüşler etrafında toplandı. Ayrılığa yol açan ilk mesele 'imâmet' konusu idi. Ancak, İslâm tümünü bir araya topladı.*”³ Bu konu Hz. Ebû Bekr'in başkan seçilmesi ve halkın bazı istisnalar dışında özgür iradesiyle ona bey'at etmesiyle son buldu. Bey'atini geciktirenler de, bir süre sonra bu saflara katıldılar.⁴ Zira onların bey'atlerini geciktirmeleri toplum üzerinde olumsuz bir duruma yol açmadığı gibi, Hz. Ebû Bekr'in güttüğü siyaset herkesi yumuşattı. Eş'arî'nin yukarıda ifâde ettiği gibi müslümanlar İslâm bayrağı altında bir araya toplandılar. Öyle ki, bey'atte direnen Sa'd b. Ubâde (öl.15/637) bile kavmi tarafından yalnız bırakıldı.⁵

Ensâr, “Sakîfetu Benî Sa'ide” diye bilinen Sa'ide Oğulları Çardağı'nda devlet başkanını belirlemek üzere toplandı. Bu gelişmeden başlangıçta Muhâcirler'in haberinin olmadığı anlaşılmaktadır. Zira Muhâcirler toplantıya Evs Kabilesi'nden Mâ'an b. Adîy ve Uveym b. Said'in⁶ haber vermesi üzerine katılmışlardır. Bu haberden sonra Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer ve Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh (öl.18/639) tartışmaların yapıldığı Benû Sa'ide gölgeliğine geldiler. Onlar toplantıya iştirak ettikleri sırada Ensâr, Hazreç Kabilesi'nden Sa'd b. Ubâde'yi başkan seçmek üzere anlaşmışlardı. Ensâr kendilerinin İslâmı ilk kabul edenler olduklarını, Kureys'in Hz. Peygamber'e büyük eziyetler yaptığı sırada ona sahip çıkıp yurtlarına aldıklarını, İslâm'ın gelişmesine büyük hizmetlerinin geçtiğini,⁷ Kur'ân-ı Kerîm'in kendilerinden yardım-

ile bunu temellendirmeye çalışmıştır. Dolayısı ile Ehl-i Sünnet ve Sia arasındaki bu ihtilaf yüz yıllar boyu sürmüştür ve bu görüş ayrılığı günümüzde de halâ devam etmektedir. Bak. Ethem Ruhi Figlali, “Hariciliğin Dogusuna Tesir Eden Bazı Sebepler”, *A.Ü.I.F.D.* c.XX,1975, 220 vd.; Ayni Müellif, “Mezheplerin Dogusuna Tesir Eden Sebepler” *A.Ü.I.F.D.* c.XXIII,1980,127 vd.; Süleyman Uludag, “Halîfe” *DIA*. İstanbul, c.XV,1997,300; Hamidullah, *İslâmda Devlet İdaresi*, çev. Kemal Kuşçu, Ankara, 1963, 87. Genis bilgi için bak. Ibn Haldun, I, 558 vd.

² El-Vâkidî, *Kitâbü'r-Ridde ve Nebezetün min Fütûhi'l-Irak*, thk. M. Hamidullah, Paris, 1989, 21 vd.; M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. S. Tug, İstanbul, 1993, II, 1105-1110

³ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn*, thk. H. Ritter, Wiesbaden, 1980, I, 1-2

⁴ Ibn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrût, 1966, VI, 301-2; Hüseyin Algül, *İslâm Tarihi*, İstanbul, 1997, II, 212, 215

⁵ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 1110

⁶ Ibn Sa'd, *et-Tabâkâtü'l-Kübrâ*, Beyrût, t.y. IV, 310

⁷ Et-Taberî, *Tarîhu'l-Umem ve'l-Mulûk*, Beyrût, t.y. IV,207

cılar (vezîrler) olarak söz ettiğini,⁸ Hz. Peygamber'in Ensâr hakkında övücü sözlerinin bulunduğunu,⁹ dile getirerek başkanlığın kendilerinin hakkı olduğunu iddia ediyordu.

Karşılıklı müzakereler devam ederken Hz. Ebû Bekr söz aldı. Ensâr'ın ileri sürdüğü gerekçelerin hepsinin doğru olduğunu, buna hiç kimsenin itirazının olamayacağını özellikle belirtti. Sonra Ensâr'ın dile getirdiği gerekçelere karşı Muhâcirler'in görüşlerini sıralamaya başladı. Konuşmasında Kur'ân-ı Kerîm'in kendilerinden de övgüyle söz ettiğini,¹⁰ şayet Hz. Peygamber'den sonra onun yerine başkanlık iddiasında bulunulacaksa bu hakkın daha çok Muhâcirler'e ait olması gerektiğini, zîra Hz. Peygamber'in kendi aralarından çıkan bir kimse olduğunu ve ona ilk inananların Muhâcirler olduğunu, Hz. Peygamber'in Kureyş'ten olduğunu, bu kabilenin Araplar arasındaki konumuna dikkat çekerek, Araplar'ın Kureyş haricinde çıkacak bir başkanın etrafında toplanamayacaklarını,¹¹ daha da önemlisi Hz. Peygamber'in "İmâmlar Kureyş'tendir."¹² sözünü hatırlatarak konuşmasını tamamladı.

Bu sözlerden sonra, Ensâr'ın hilâfet konusundaki ısrarı giderek azalmaya başladı ve başkanlığın Muhâcirler'e ait olduğu fikri yavaş yavaş ağırlık kazandı. Bu arada Ensâr, Muhâcirler'e "bir emîr sizden bir emîr de bizden" teklifini önerdi. Bu fikrin sakıncalı olduğu uygun bir dille ifade edildi ve bunun imkânsızlığına dikkat çekildi. Ensâr'ın iki başkanlık teklifine Muhâcirler "emîrler bizden vezîrler sizden olsun" önerisini getirdi. Müzakereler giderek yoğunlaştı. Bir ara Hz. Ömer ile Sa'd b. Ubâde arasında karşılıklı sataşmalar oldu.¹³ Neticede Hz. Ömer'in araya girmesi ve Hz. Ebû Bekr'e "uzat elini sana bey'at edeyim" demesi ve bey'at etmesiyle anlaşmazlık çözüme kavuşturuldu.¹⁴

El-Ahkâmu's-Sultaniyye'nin müellifi el-Mâverdî, "İmâmlar Kureyş'tendir." hadisinden hareketle devlet başkanının Kureyş'ten olması gerektiğini savunmuştur. Hatta Ensâr'ın, bu sözü duyduktan sonra başkanlık iddiasından vazgeçtiğini belirtmektedir.¹⁵ Bu hadisi ve bu hadise bağlı olarak cereyan eden hilâfet tartışmalarını değerlendiren M.S. Hatiboğlu yerinde tesbit ve değerlendirmeleriyle konuya açıklık getirmiş

⁸ Kur'ân, Tevbe 9/ 100, 117

⁹ Ibn Hisâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa Sakkâ ve dgl. Beyrût, t.y. IV, 300; el-Belâzürî, *el-Ensâb*, II, 219

¹⁰ Kur'ân, Hasr 59/ 8, Tevbe 9/ 119

¹¹ Ibn Hisâm, IV, 310; el-Vâkidî, *Kitâbü'r-Ridde*, 21 vd.; et-Taberî, IV, 208-9; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 1108

¹² El-Buhârî, *es-Sahîh*, Dimask 19990, Kitâbu'l-Menakib, 65/2, II, 1290, nr.:1309

¹³ Et-Taberî, IV, 210

¹⁴ Et-Taberî, IV, 209

¹⁵ El-Maverdî, 6

ve bu sözün devlet başkanlığı ile ilgisinin olamayacağını açıkça ortaya koymuştur.¹⁶

Ensâr'ın halife adayı Sa'd b. Ubâde bilindiği gibi Hazreç kabilesine mensuptu. Ensâr'ın diğer önemli kolu Evs kabilesi geçmişte Hazreç ile aralarında anlaşmazlıklar olduğundan, tercihini Muhâcirler'den yana kullanınca, Sa'd azımlakta kaldı. Bu durum seçimin Muhâcirler lehine neticelenmesinde önemli rol oynadı. Nitekim Ensâr'ın hilâfet tartışmalarına başladığını Mhâcirler'e ilk haber veren de Evsliler idi. Konu ile ilgili Hamidullah şu açıklamada bulunuyor: "Kendilerini Hz. Ebû Bekr lehine hazırlayıp kararını vermiş bazı Ensâr mensupları ona bu toplantıdan bahsetmek üzere geldiler ve geç kalıp da bir oldu bittiye maruz kalmamak için bu meseleye el atmasını kendisinden istirham ettiler."¹⁷

Sakîfe toplantısında her ne kadar Hz. Ebû Bekr başkan seçilip müslümanlar arasındaki anlaşmazlık bir ölçüde çözüldü gibi gözükse de, aslında bunun kısmi bir çözüm olduğu görülmektedir. Zîra Ehl-i Sünnet ve Şia arasındaki devlet başkanlığı ile ilgili anlaşmazlığın temeli, bu toplantıya kadar dayandığı bilinmektedir. Yine başkanlığa karşı başlangıçta farklı görüş ve kanaatteki müslümanların olduğu bilinmektedir. Muhâcirler'in bir kısmı ve Ensâr'ın Evs kolu Hz. Ebû Bekr'in başkan olmasını isterken, başta Haşimîler olmak üzere Ebû Zerr el-Ğifârî (öl.32/653), Ammâr b. Yâsîr (öl. 370/657) ve Ebû Eyyûb el-Ensârî (öl.49/669) gibi müslümanlar, Hz. Ali'nin halife olmasını istiyorlardı. Aynı şekilde Ensâr'ın Hazreç kolunun adayı Sa'd b. Ubâde idi. Bir kısım müslümanlar da hilâfet tartışmaları sırasında bir kenara çekilip gelişmeleri izlemekteydiler. Bu gurubun liderliğini Abdullâh b. Ömer (öl. 73/692) yapmaktaydı.¹⁸

Hilâfet tartışmalarının baş aktörlerinden olan Hz.Ömer'in bu toplantıda ümmetin içinde bulunduğu durumu ifâde eden şu sözleri oldukça dikkat çekicidir: "Yemîn olsun o gün, içinde bulunduğumuz durumda Hz. Ebû Bekr'den başkasına bey'at etmekten daha hayırlısı yoktu. Şayet bey'at gerçekleşmeden oradan ayrılacak olsaydık onlar (Ensâr) kendi içlerinden birisine bey'at edeceklerdi ki, bundan endişe ettik. Bu durumda ya biz onlara istemeyerek bey'at edecektik veya muhalif kalacaktık. Bunun sonu ise anarşi idi."¹⁹ Bu sözlerden müslümanların devlet başkanlığı seçimi sırasında ciddî bir süreçten geçtiği ve bu süreci büyük

¹⁶ Bak. Mehmet Said Hatiboglu, "İslâm'da İlk Siyasî Kavmiyetçilik Hilâfetin Kureysiligi", *A.Ü.I.F.D.* c. XXIII, Ankara, 1980, 121 vd.

¹⁷ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 1105; krs. Hatiboglu, 159

¹⁸ Figlali, *Mezheplerin Dogusu*, 128 vd.

¹⁹ Ibn Sa'd, II, 269; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, Beyrût, 1972, V, 4441, nr.9758; krs. Hatiboglu, 159-60

ölçüde Hz. Ebû Bekr'in birleştirici özelliği sayesinde başarıyla atlattığı söylenebilir.²⁰

Tarih kaynaklarının pek çoğu Sakîfe toplantısı adı verilen başkanlık seçimi müzakerelerinden bir şekilde bahsetmişler²¹ ve bu toplantıda Hz. Ebû Bekr'in başkan seçildiği konusunda ittifak etmişlerdir. Unutmamak gerekir ki, bu toplantıya sınırlı sayıda sahabî katılmıştır. Pek çok önde gelen müslüman, toplantıda yer almamıştır. Zîra başkanlık müzakereleri devam ederken Hz. Peygamber'in mübarek na'sı henüz defn edilmemişti. Müslümanlar'ın pek çoğu, Hz. Peygamber'in vefatı nedeniyle büyük bir sarsıntı geçirdiği sırada, Ensâr alelacele devlet başkanını belirlemek için, üstelik Muhâcirler'e haber vermeden toplanmıştı. Başta Hz. Ali olmak üzere, müslümanların pek çoğu Hz. Peygamber'in Mübarek na'sının yanından ayrılmamışlardı.²² Dolayısıyla toplantı sınırlı sayıdaki müslümanlar arasında cereyan etmiştir ve Hz. Ebû Bekr orada bulunanlarca başkan seçilmiştir.²³ Onun başkanlığının halk tarafından onaylanması ertesi gün gerçekleşmiştir.²⁴

Yeni devlet başkanı hilâfeliğinin hukûkîliğini tescil ettirmek amacıyla halka danışma gereksinimi duymuş, onları camiye davet ederek genel kabullerine başvurmuştur. Bu, günümüz ifâdesi ile bir referandum olarak değerlendirilebilir. Çünkü burada, alınan bir kararın uygulamaya konmadan önce halkın görüşüne sunulması olayı söz konusudur. Bu yönüyle onun hilâfete getirilmesi demokratik usûllerle gerçekleşmiş bir seçimdir diyebiliriz. Hz. Ebû Bekr, camîde toplanan halktan umûmî bey'at aldı. Burada halk hiçbir zorlamaya maruz bırakılmadı. Halk kendi özgür iradesiyle Hz. Ebû Bekr'e bey'at etti. Bu bey'at onun devlet başkanlığının halk tarafından onaylanması demektir. Bir başka ifâde ile o umûmî bey'atten sonra hukuken devlet başkanı olarak göreve başladı.

Hz. Ebû Bekr'in devlet başkanı seçilmesinde, Hz. Peygamber'e hicret esnasında yol arkadaşlığı yapması ve Kur'ân'ın bu olaya işâret ederek "ikisinden biri" diye ondan bahsetmesi,²⁵ hastalığı sırasında

²⁰ Sakîfe toplantısındaki hilâfet tartismları ile ilgili geniş bilgi için bak. Ibn Sa'd, III, 181; El-Vâkidî, *Kitâbü'r-Ridde*, 21 vd.; el-Belâzürî, *el-Ensâb*, II, 259 vd.; et-Taberî, III, 207 vd.; el-Ya'kubî, *et-Tarîhu'l-Ya'kubî*, Beyrût, ty. II, 123; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 1110 vd.

²¹ 20 no'lu dipnotta belirtilen eserlere bak.

²² El-Vâkidî, *Kitâbü'r-Ridde*, 21; el-Belâzürî, *el-Ensâb*, 262-64.

²³ El-Belâzürî, *el-Ensâb*, II,260; Hizmetli, Sabri, *İslâm Tarihi*, (Baslangıçtan İlk Dört Halîfe Sonuna Kadar), Ankara, 1995, 321

²⁴ Ibn Hisâm, IV,311; el-Belâzürî, *el-Ensâb*, II, 263-4; Hatiboglu, 159; Algül, II, 210

²⁵ Kur'ân, Tevbe 9/40

Rasûlüllâh'ın onu namaz kılmakla görevlendirmesi,²⁶ ilk müslümanlardan olması, sürekli Hz. Peygamber'in yakınında bulunması ve İslâm'a büyük hizmetlerinin geçmiş olması,²⁷ Hz. Peygamber'in onun hakkında pek çok övücü sözlerinin bulunması,²⁸ gibi amillerin etkili olduğu kaynaklarda zikredilmektedir.

Hz. Peygamberden sonra devlet başkanı seçimi ile ilgili bir husûsu göz ardı etmemek gerekir. Her ne kadar başkanlık problemi Hz. Peygamber'in vefatıyla birlikte ortaya çıkmış gibi gözükse de, aslında bu işin henüz Rasûlüllâh vefât etmeden önce müslümanların kafasında bir soru işareti uyandırdığı anlaşılmaktadır. Hastalığı sırasında amcası Abbâs b. Abdulmuttalib (öl. 32/653) Rasûlüllâh'ı ziyaret etmiş; yanından ayrıldıktan sonra Hz. Ali'nin yanına uğramış ve aralarında geçen konuşmada Abbâs, Hz. Ali'ye şu sözleri söylemiş²⁹: “Üç gün sonra elinde sopa bulunan birisine itaat etmek zorunda kalacaksın. Ben Rasûlüllâh'ın yüzünde ecel alametleri sezinledim. Yanına gidelim ve yerine kimin geçeceğini öğrenelim. Şayet başkanlık (Haşimîleri kast ederek) bizde kalacaksa bunu öğrenmiş oluruz. Aksi halde bu iş bize düşmeyecekse, bizim aracılığımız ile bir vasiyette bulunmuş olur.”

Hz Ali amcasına, “Hayır asla bunu yapmam. Yemîn olsun o bunu şimdi bize vermeyecek olursa, ileride hiç kimse asla bu işi bize bırakmaz.” sözleriyle karşılık vermiştir.

El-Belâzürî bu konu ile ilgili verdiği tamamlayıcı bilgide, Abbâs'ın şu sözleri söylediğini nakledilmektedir: “Ey Ali, gel ben sana herkesin huzurunda bey'at edeyim. Böylece kimse sana karşı çıkamaz.” Hz. Ali cevabi konuşmasında, “Bizim başkanlık konusunda sahip olduğumuz hakları inkâr edecek biri mi var?” sözleriyle amcasının bu teklifini geri çevirmiştir. Hz. Ebû Bekr'in başkan seçilmesinden sonra Abbâs üzüntülü bir şekilde Hz. Ali'nin yanına varmış ona “Seni daha önce uyarmamış mıyım? Ey Ali” sözleriyle tepki göstermiştir.³⁰

Aynı şekilde Ensâr'ın da henüz Rasûlüllâh hayatta iken devlet başkanlığı konusunu aralarında düşündükleri anlaşılmaktadır. Zîra henüz Peygamber'in mübarek na'sı ortada iken Ensâr'ın alalecele hilâfet tartışmalarına başlaması, bu işin daha önceden düşünüldüğü izlenimini akla

²⁶ Ibn Hisâm, IV, 301-2; Ibn Sa'd, II, 215vd. III,183; el-Belâzürî, *el-Ensâb*, II, 229 vd.

²⁷ El-Belâzürî, *el-Ensâb*, II, 267; Corci Zeydan, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, çev. Zeki Megamiz, İstanbul, 1976, I,79; el-Kettanî, I, 19-20

²⁸ Ibn Sa'd, II, 176; el-Belâzürî, *el-Ensâb*, II, 207 vd.

²⁹ Ibn Hisâm, IV, 304; el-Buharî, Kitâbü'l-Megazî, 67/78, IV, 1616, (nr. 4182); el-Belâzürî, *el-Ensâb*, II, 240

³⁰ El-Belâzürî, *el-Ensâb*, II,265.

getirmektedir. Her ne kadar başkanlık konusunda ilk atağı Ensâr yapmışsa da, daha sonra insiyatif Muhâcirler'in eline geçmiştir. Bir başka ifade ile Ensâr başlangıçta etken durumda iken daha sonra edilgen konuma düşmüştür.

Hız. Ebû Bekr'in devlet başkanlığına karşı bakışını, hangi şartlar altında hilâfeti kabul ettiğini yansıtmaması bakımından kaynakların aktardığı bilgiler dikkat çekicidir. Benû Saide Çardağı'nda bey'at edildikten sonra, Ensâr'dan Hubâb b. Münzîr, kendilerinin önünün kesildiğini ve ileride çocuklarının zulme maruz kalabileceği endişesini dile getirdiğinde, Hız. Ebû Bekr ona, "Şayet bu endişeniz gerçekleşirse o takdirde emîrlik size geçer ve bize itaat etmeniz gerekmez"³¹ karşılığını vermiş, bu endişesinin yersiz olduğunu belirtmiş ve hilâfetin kendi tekelinde olmadığını altını çizmiştir. O, ümmetin içine düşeceği fitneden korktuğundan dolayı hilâfeti kabul etmek zorunda kaldığını şu sözlerle dile getirmiştir: "İnsanlar ihtilafa düştüler. Onların felakete sürüklenmesinden korktum. Beni bu işe teşvik ettiler, bir gerekçe bulamadım ve kabûl etmek zorunda kaldım."³² Aynı şekilde "Yemîn ederim hiçbir zaman idareci olmaya özenmedim. Gizli veya aşikâr böyle bir şeyi Allah'dan istemedim."³³ sözleri, onun başkanlık konusundaki düşüncesini ortaya koyması bakımından önemlidir. Bu tehlikenin ortadan kalkmasından sonra şayet insanlar memnun olmazlarsa, bu işin kendisi dışında daha çok sevdikleri birisine tevdi edilebileceğini söyleyerek³⁴ insanların rızasına saygı duymuş ve onların isteklerini kendi devlet başkanlığının üstünde tutmuştur. Hatta Belâzürî'nin verdiği bilgiye göre o, halktan umûmî bey'at aldıktan sonra üç gün süreyle Medîne sokaklarında, "Bey'atlerinizde serbestsiniz. Şayet benden hoşlaşmıyorsanız, sevdiğiniz birini hilâfete getirebilirsiniz."³⁵ şeklinde ilan yaptırmıştır.

A. HZ. EBÛ BEKR'İN DEVLET BAŞKANI OLDUĞU DÖNEMDEKİ SİYASÎ DURUM

Rasûlüllâh'ın vefatıyla birlikte, kendilerinin yükümlülükten kurtulduklarını sanan Arap kabileleri, yani yerel idareler, ya tamamen veya kısmen irtidât etmişlerdir. Bunların bir kısmı namaz kılacaklarını, fakat

³¹ Ibn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, thk. T. M. Zeynî, Kahire, t.y., I, 16-17; el-Büstî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, thk. S. Aziz Beg ve dig., Beyrût, 1987, 423-24; Hasen İbrahim Hasen, *Siyasî, Dini, Sosyal, Kültürel İslâm Tarihi*, çev. I. Yigit-S.Gümüş, İstanbul, 1987, II, 13

³² El-Vâkidî, *Kitâbü'l-Megazî*, thk. M. Jones, Beyrût, 1986, II, 272-3

³³ Ibn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 302

³⁴ El-Büstî, 426; Cemal Abdülhâdî Mes'ud- Vefâ Muhammed Cum'a, *İstihlâfû Ebî Bekr es-Siddîk*, Dâru'l-Vefâ, 1989, 170; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 1112

³⁵ El-Belâzürî, *Ensûbü'l-Esrâf*, II, 270

zekât vermeyeceklerini belirtmek üzere, Halife'ye temsilci gönderirken, bir kısmı da sahte peygamberlere tâbi olmuşlar ve Medîne hükümeti ile tamamen bağlarını koparmışlardır. Öte yandan Medîne'deki Yahudî ve Hristiyanlar, Rasûlüllâh'ın ölümü nedeniyle içten içe seviniyorlardı. Bazı Arap kabileleri ise, durumun ne olacağını merakla izliyor ve etraftaki kabilelerin tutumuna göre hareket etmek üzere tereddüt içinde bekliyorlardı.³⁶ Böylece Medîne'de gizlenmiş olan ihtiraslar tekrar alevlenme eğilimi göstermeye başlamıştı.³⁷

Arabistan'ın her tarafından isyân ve irtidât sesleri yükseliyordu.³⁸ Yemen, Bahreyn, Umman gibi değişik bölgelerdeki vâliler, yani devletin resmi temsilcileri can güvenlikleri olmadığı için kaçıp Medîne'ye geldiler. Devlet başkanına bölgelerindeki gelişmeler hakkında bilgi verdiler. Hz. Ebû Bekr onları gayet soğukkanlılıkla dinlemiş ve "*Diğer vâli ve başkanlardan, sizin getirdiğinizden daha kötü haberlerin gelmesini bekleyiniz.*" sözleriyle durumun ne derece ciddî boyutlara vardığına işaret etmiştir.³⁹

Hz. Ebû Bekr iktidara geldiği zaman irtidât ve isyân hadiseleri başta olmak üzere Üsâme ordusunu gönderilmesi gibi problemlerle karşı karşıya bulunuyordu. Rasûlüllâh'ın defnedilmesinden sonra yeni devlet başkanının ilk ve önemli icraatı, Üsâme ordusunu göndermek olmuştur. Fakat bu sanıldığı kadar kolay gerçekleşmedi.

B. DEVLET İDARESİ

Devlet başkanı seçildikten sonra Hz. Ebû Bekr kendisine bey'at eden halka bir konuşma yaptı. Bu konuşma İslâm toplum düzeninin ilkelerini belirlemesi, o günkü müslümanların sahip olduğu yönetim anlayışını yansıtmaları ve yeni devlet başkanının idarede takip edeceği umumî siyasetin ipuçlarını vermesi bakımından dikkat çekiciydi. Hz. Ebû Bekr, Allah'a hamd ve senâdan sonra şu konuşmayı yaptı:

"Ey insanlar! Sizin içinizde en iyiniz olmamama rağmen, sizin başkanınız olarak seçilmiş bulunuyorum. Bu durumda şayet ben iyi hareket edecek olursam bana yardım ediniz, şayet kötü hareket edecek ve davranışta bulunacak olursam beni doğrultunuz. Gerçekten doğruluk, itimat ve emniyettir, yalan ise emniyet ve itimada karşı bir suistimaldir.

³⁶ El-Vâkidî, *Kitâbü'r-Ridde*, 19 vd.; et-Taberî, III, 222; Ibn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 22 vd.; es-Süyûtî, 73; M.G.S. Hodgson, *İsâm'in Serüveni*, İstanbul, 1995, 138-139

³⁷ Carl Brockelmann, *İslâm Ulustari ve Devletleri Tarihi*, çev: Neset Çagatay, Ankara, 1992, 36

³⁸ Julius Wellhausen, *İslâm'in En Eski Tarihine Giriş*, çev. F. Isiltan, İstanbul, 1960, ss. 4-33

³⁹ Et-Taberî, III, 222, 264

İmdi sizin içinizde zayıf olan (zulme uğramış, mazlûm) kimse, onun namına hakkını alıncaya kadar o, benim nazarımda kuvvellidir. Ve sizin içinizde (zulüm yapan, zalim) olan kimse, hakkı ondan koparıp alıncaya kadar benim nazarımda zayıftır, inşaallah. Dinleyiniz (bilmiş olunuz ki), Allah uğrunda mücadele ve mücahede etmeyi ihmal eden hiç bir millet yoktur ki, Allah tarafından hakir ve zelil bir duruma düşürülmemiş olsun; ahlaksızlık bir millet içinde yayılıp umumîleşmeye görsün! Allah onları umumî bir felaket ve belaya düccâr eder. Ben Allah'a ve onun Rasûlü'ne itaat ettiğim müddetçe siz de bana itaat ediniz. Allah'a ve onun Rasûlü'ne isyânda bulunmamı müteakip artık bana hiç bir surette itatta bulunmanız gerekmez. Haydi şimdi namaza kalkın ki Allah size rahîm olsun!"⁴⁰

Yeni devlet başkanı yaptığı bu konuşma ile müslümanları hangi esaslara göre yöneteceği konusunda oldukça önemli mesajlar vermiştir. Bunları kısaca şöyle özetleyebiliriz:

1-O, kendisini halktan üstün görmemiş, onlardan birisi olduğunu açıkça vurgulamıştır. Bu göreve sadece kendisinin değil, kendisi dışında birçok kişinin de layık olduğunu ifâde etmiştir.

2-Halkına karşı sorumluluk bilinci içinde olduğunu belirtmiştir.

3-Halkına halifeyi denetleme, sorgulama fırsatı tanımıştır. "Denetime açık yönetim" sergileyeceğini ifâde etmiştir.

4-Doğrudan ayrılmadığı sürece desteklenmesini isteyerek, yapılacak icraatların halk tarafından tasvip edilip edilmediğini gözleyebilme zemini oluşturmuştur.

5-Yönetiminin adâlet ve eşitlik ölçülerine dayanacağını belirtmiştir.

6-Yanlıı yaptığı zaman sorgulama kapısını açık tutmuş, eleştiriye açık olduğunu, müstebit bir idareden yana olmadığını beyan etmiştir. Allah ve Rasûlü'ne itaat ettiğı sürece kendisine itaat edilmesini isteyerek, idare anlayışını Kur'ân ve Rasûlüllâh'ın belirlediğı ölçüye oturtacağını belirtmiştir. Yine bu ölçüden ayrıldığı takdirde kendisine itaatin yersiz olacağını açıkça ilan etmiştir. Bu ifâdelerde "hukuk devleti" anlayışının sergilendiğini görmekteyiz. Çünkü o dönemde hukukun iki kaynağı

⁴⁰ Bu tercüme için bak. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 1112; Hitâbenin asil metni için krs. Ibn Hisam, IV, 311; Ibn Sa'd, III, 172-3; el-Vâkidî, *Kitâbü'r-Ridde*, 30; el-Belâzürî, *el-Ensâb*, II, 2273-4; Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, Kahire, 1975, 12; et-Taberî, III, 210; el-Ya'kubî, II, 127; Ibnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, thk. C.J. Tornberg, Beyrût, 1965, II, 304; es-Süheylî, *er-Ravdu'l-Ünûf*, thk. A. Vekîl, Kahire, 1967, VII, 556; Mevlana Siblî, *Asr-i Saadet*, çev. Ö. Rıza Dogrul, İstanbul, 1928, VI, 51

Kur'an ve Sünnettir. Bunlara uyulduğu takdirde hukuka uygun icraat yapılmış olacaktır.

8-Mazlûmun hakkını koruyacağını, herkesin kanun önünde eşit olduğunu belirtmiştir.

9-Kendisinin tek otorite olmadığını, Allah ve Rasûlü'nün belirlediği ölçülerin uygulayıcısı olduğunu hatırlatmıştır.

10-Adâletle hükmedilmediği takdirde devlet başkanının bundan sorumlu olduğunu, gerekirse idareyi daha liyakatli birisine verebileceğini açıkça ortaya koymuştur.

11-Müslümanların izzet ve şerefle yaşamaları için cihâdın zorunlu olduğunu hatırlatmıştır. Burada cihattan maksat devletin dış saldırılara karşı korunması ve İslâmî öğretinin hür ve özgür bir ortamda sürdürülmesidir. Buna tebliğ veya davet de diyebiliriz.

O, idarede takip edeceği siyaseti şu sözleriyle özetlemiştir: "*Yemin ederim ki, Allah Rasûlü'nün yaptığı her işi yapacağım.*" Onun icratlarının esası, Hz Peygamber'in uygulamalarının tamamlayıcısı ve devamı niteliğini taşımaktadır. Zîra kendisinin söylediği "*Ben bid'atçı değil, ancak uyucuyum.*"⁴¹ sözleri de bu düşüncesini doğrulamaktadır. Çağdaş bir araştırmacı olan Tâhâ Hüseyin'in onun devlet idaresi hakkında şu tespiti dikkat çekicidir: "*Hz Hz. Ebû Bekr ve Ömer'in devlet idaresinde esas aldıkları temel, mümkün olduğunca Hz Peygamber'in yolunu takip etmek olmuştur.*"⁴²

O, devlet idaresinde yeni bir yönetim anlayışı ve prensibi ortaya koymamıştır.⁴³ Hz. Peygamber'in karar ve uygulamaları onun için en önemli örnek olmuştur. Yine o, devlet içinde yeni bir yapılanmaya gitmemiştir. Zîra hilâfetteki ömrünün büyük bir bölümünü sürekli savaş ve mücadele ile geçiren halîfenin bu tür bir yapılanmayı gerçekleştirmeye fırsatı bile olmamıştır. Kaldı ki, onun dönemindeki ihtiyaçlar yeni bir yapılanmayı gerekli kılacak kadar değişme ve gelişmeye uğramamıştır. Bu yüzden, Hz. Ebû Bekr dönemini, Hz Peygamber döneminin bir devamı niteliğinde olduğunu söylemek mümkündür.

Hz. Ebû Bekr idarî konularda ciddi bir karar alacağı zaman, sahâbenin seçkin kişilerine danışmayı prensip edinmiştir.⁴⁴ Onun yanında

⁴¹ Et-Taberî, III, 224.

⁴² Tâhâ Hüseyin, *el-Fitnetü'l-Kübrâ*, Misir, ty. 1, 10.

⁴³ F. Buhl, "Hz. Ebû Bekr", *M.E.B.I.A.* İstanbul, 1977, IV, 13; Not: Milli Eğitim Bakanlığına ait İslâm Ansiklopedisi, M.E.B.I.A. kısaltmasıyla, Diyanet İslâm Ansiklopedisi de DIA kısaltmalarıyla kaynak gösterilmiştir.

⁴⁴ Ibn Asâkir, *Târîhu Dimask*, Beyrût, 1987, I, 127; Abbas Mahmûd el-Akkâd, *Hz. Ebû Bekr'in Sahsiyeti ve Dehâsi*, çev: Ali Özek, İstanbul, 1974, 124

sürekli danışacağı re'y (görüş ve bilgi sahipleri) topluluğu her zaman bulunmuş ve onların görüşlerine son derece önem vermiştir. Kaynakların verdiği bilgiye göre bu heyete (danışma kurulu) danışılacak bir mevzu söz konusu olduğunda Ensâr ve Muhâcirleri de davet ederek, bu kurul ile istişarede bulunuyordu. Onun istişare heyetinde Hz. Ömer (13-23/634-644), Hz. Osman (23-35/644-656), Hz. Ali (35-40/656-661), Zeyd b. Sâbit (öl. 33/655), Abdurrahmân b. Avf (öl. 32/654), Mu'az b. Cebel (öl. 18/639) gibi seçkin ilim ve fıkıh ehli yer almıştır. Bunların hepsi o dönemde fetva veren insanlardı.⁴⁵ O, önemli gördüğü işlerde meşveret meclisinden çıkan kararlara büyük önem vermiştir. Onların kararlarına riayet etmiş, yürürlüğe koymuştur.⁴⁶ Büyük ölçüde bu kuruldaki kararlar halife için bağlayıcı olmuştur. Fakat onların görüşlerinde İslâm'ın ve müslümanların aleyhine bir durum gördüğünde her türlü riski göze alarak doğru bildiği yolda ilerlemiştir. Yani, bu konuda kendi ictihadına göre hareket etmiştir.⁴⁷ Bir başka ifâde ile kurulun üzerinde anlaşamadığı, tereddüt ettiği, önemli ve acele karar verilmesi gereken hususlarda kendi re'yine göre hareket etmiştir. Burada başkanlığın kendisine verdiği yetkileri bir devlet adamı sorumluluğu ve ciddiyeti içinde kullanmıştır.

O, İslâm ümmetinin korunması ve devamı bakımından siyâsî gücün önemini her şeyin üstünde tutmayı kendisine ilke edinmiştir. Bu yüzden merkezî otoriteye baş kaldıranlara karşı amansız bir mücadele başlatmıştır.⁴⁸ Hatta müslümanlara öncülük ederek bizzat ordunun başına geçmiş ve Medîne'ye karşı yapılan saldırıların püskürtülmesinde müslümanları harekete geçirmiştir.⁴⁹

O, isyâncılarla mücadele ederken kesinlikle herhangi bir kabilenin yardımını almayı düşünmemiştir.⁵⁰ Böyle bir girişim müslümanların acziyetini ortaya koyacağı gibi, bazı tavizler vermeyi de gerektirecekti. Halbuki halife, isyâncılara karşı sürekli devletin güçlü olduğu izlenimini hissettirmek istemiştir. Ayrıca böyle bir girişim müslümanları moral açısından umutsuzluğa düşürecekti.

O, idarî politikasını Hz. Peygamber'in uygulamalarına dayandırmıştır.⁵¹ Kur'ân ve Sünnet, müslim ve gayr-i müslim teba arasındaki iliş-

⁴⁵ Ibn Asâkir, I, 127 vd.; el-Ya'kûbî, II, 133; Ibn Hubeys, *Gazâvâtü Ibn Hubeys*, thk. Süheyl Zekkâr, Beyrût, 1992, I, 143 vd.; Algül, II, 238

⁴⁶ Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslâm*, Kahire, 1975, 239

⁴⁷ Ibn Sa'd, III, 178

⁴⁸ A. Ahmed Ebû Süleymân, *İslâm'ın Uluslararası İlişkiler Kuramı*, çev. Fehmi Kuru, İstanbul, 1985, 64-5.

⁴⁹ İbnü'l-Esir, II, 344.

⁵⁰ Et-Taberî, III, 264.

⁵¹ Ebû Ubeyd, 713; Büstî, 425.

kilerde daima başvurulan son merci olmuştur.⁵² Rasûlüllâh'ın görevlendirdiği vâli ve bürokratları aynı şekilde görevde bırakmaya azami önem göstermesi onun devlet idaresindeki bir başka özelliğini yansıtır. Örneğin, Bizans İmparatorluğu ile savaş kararı kesinleşince Hz. Peygamber'in Umman'da görevlendirdiği Amr b. el-As'ı (öl.43/664) Filistin bölgesinde görevlendirmek istediğini gayet nazik bir dille Amr'a iletmış, eğer uygun görürse kendisini bu bölgeye göndermeyi düşündüğünü bildirmişti.⁵³ Amr, halîfenin bu nazik talebini severek kabul ettiğini bildirince Hz. Ebû Bekr onu Filistin'e göndermiştir.⁵⁴

Hz. Ebû Bekr'in devlet idaresindeki dikkat çekici özelliklerinden birisi, ülkeyi çeşitli vilâyetlere ayırarak, her vilâyete bir vâli tayin etmesidir. Görevlendirdiği bu vâlilere halka namaz kıldırmanın yanı sıra, adlî-kazâî, idarî ve askerî sorumlulukları da yüklemiştir. Onun dönemindeki vilâyetler ve bunları idare eden vâliler şunlardır:⁵⁵

Mekke: Attâb b. Esîd (öl. 13/634)

Tâif : Osmân b. Ebi'l-Âs (öl. 51/671)

San'a' : Muhâcir b. Ebî Ümeyye (öl. 12/633)

Hadramavt: Ziyâd b. Lebid (öl. 41/661 ?)

Havlân: Ya'lâ b. Ümeyye

Cened : Muâz b. Cebel

Bahreyn: Alâ b. el-Hadramî (öl. 21/642)

Rim'a' ve Zebid: Ebû Mûsa el-Eşarî (öl. 42/662-3)

Bunların dışında Cerîr b. Abdillâh'ı (öl. 51/671) Necrân'a, Abdullâh b. Sevr'i Cüraş'a, İyâd b. Ğanm'i (öl. 20/641) Dûmetü'l-Cendel'e göndermiştir. Şam'a ordu sevketme kararı aldığı anda, Ebû Ubeyde'yi Hıms'a , Amr b. el-As'ı Filistin'e, Yezîd b. Ebî Süfyân'ı (öl. 18/639) Dımaşk'a ve Şurahbîl b. Hasene'yi (öl. 18/639) de Ürdün'e tayin etmiştir.⁵⁶ Bu komutanlar gittikleri bölgelerin aynı zamanda vâlileri olarak görev yapmışlardır.⁵⁷ İdareci ve komutanların aynı anda iki işi yürütmele-

⁵² M. Sâlih Ari, *Hz. Ebûbekir ve Ridde Savaşları*, İstanbul, 1996, 59

⁵³ Et-Taberî, IV, 29; Ibn Asâkir, I, 132.

⁵⁴ El-Belâzürî, *Fütûhu'l-Buldân*, Beyrût 1978, 116; çev: M. Fayda, *Fütûhu'l-Buldan (Ülkelerin Fethi)*, Ankara, 1978, 157

⁵⁵ Et-Taberî, IV, 50; İbnü'l-Esîr, II, 420-21; el-Hudari Bek, *Muhâdarât Tarîhu'l-Ümemi'l-İslâmiyye*, Misir, t.y., I, 291-2; I. Muhammed Kutub,, *es-Siyâsetü'l-Mâliye li-Ebî Bekr*, el-Hey'etü'l-Misriyye, 1990, 60

⁵⁶ El-Vâkidî, *Fütûhu's-Sâm*, Misir, 1935, I, 4 vd.

⁵⁷ Et-Taberî, IV, 50; Diyarbekrî, *Târîhu'l-Hamîs*, Beyrût, t.y., II, 222-3; el-Ya'kûbî, II, 138; İbnü'l-Esîr, II, 211; Ibn Asâkir, I, 131; el-Hudari, I, 285-6.

rinin sebebi, o dönemde henüz askerî idareyle sivil idarenin birbirinden ayrılmamış olmasından kaynaklanmaktadır.

Halife bu komutanlara, “*Şayet birlikte savaşırırsanız, savaşın olduğu bölgenin vâlisi aynı zamanda komutanınızdır*”⁵⁸ şeklinde talimat vermiş ve komutanların düşebileceği ihtilafın önünü kesmiştir. Daha sonra Hâlid b. Velîd, Şam bölgesindeki komutanların üzerine umûmî komutan ve vâli atanmıştır.⁵⁹

Hz. Ebû Bekr, komutanlarla irtibatını hiç kesmemiştir. Sürekli onlara talimatlar göndermiş, bölgelerinde olup bitenler hakkında bilgi almıştır. Herhangi bir bölgede fetihten önce veya sonraki gelişmeler hakkında sürekli bilgi edinmiştir. Zaman zaman komutanlarına uyarıcı yazılar göndermiş veya onları Medîne’ye çağırıp sorgulamış, şayet önemli bir durum yoksa tekrar görevlerine yollamıştır.⁶⁰ Eğer atadığı komutan yetersiz ise onu görevden almış, yerine daha liyakatlisini getirmiştir.⁶¹ Bunların yanısıra o, deneyimsiz vâli ve komutanların icraatlarına bakmış, onları başarılı bulmuşsa ödüllendirmiş ya da daha üstün görevlere atamıştır. Nitekim Ebû Süfyân’ın oğlu Yezîd’i komutan tayin ederken “*Seni deniyorum, başarılı olursan daha yüksek görevlere gelirsin. Şayet vazifeni gereği gibi yapamazsan azlolunursun.*”⁶² sözleri bunu göstermektedir.

Vâli ve komutanlar bu şekilde görevlendirilirken, hükümet merkezinde de bazı idarî taksimat yapılmıştır. Buna göre, Hz. Ömer kazâi işlere, Ebû Ubeyde Şam’a gönderilmeden önce mâlî işlere bakıyordu. Hz. Ali, Hz. Osmân ve Zeyd b. Sâbit de Halife’nin kâtipliğini yapmaktaydılar.⁶³ Ayrıca Abdullah b. Erkam, Hanzala b. Rebî’ (öl. 45/665) onun kâtipleri arasında bulunuyordu.⁶⁴

Hilâfeti süresince onun akrabalarından hiç birisine vâlilik görevi vermemesi, kabilesinden kimseyi bürokraside görevlendirmemesi dikkat

⁵⁸ El-Belâzürî, *Fütûh* 117; çev.157; et-Taberî, IV, 32.

⁵⁹ El-Belâzürî, *Fütûh*, 122; çev. 167; Ibn Asâkir, I, 131; el-Ya’kubî, II, 133.

⁶⁰ El-Vâkidî, *Kitâbü’r-Ridde*, 81 vd.; et-Taberî, III, 254; Ibn Hubeys, I, 92; Ibn A’sem, *Kitâbü’l-Fütûh*, Beyrût, t.y. I, 44; el-Kilâî, *el-Hilâfetü’r-Râside ve’l-Butûletü’l-Hâlîde fî Hurûbi’r-Ridde*, thk. A.Ganm, Kahir 1979,163 vd.; Hamidullah, *el-Vesâikü’s-Siyasîyye*, Beyrût, 1985, 352.

⁶¹ El-Belâzürî, *Fütûh*,117; çev. 157.

⁶² Ibnü’l-Esîr, II, 404; Algül, II, 238

⁶³ Et-Taberî, IV, 50; Ibn Habîb, *Kitâbü’l-Muhabber*, Beyrût, t.y., 337; Ibn Abdi Rabbih, *Kitâbü’l-İkdü’l-Ferîd*, thk. A. Emîn ve dig. Kahire ,1926, IV, 225; el-Hudârî, I, 292; Kutub, 59.

⁶⁴ Ibn Abdi Rabbih, IV, 163; Cehsiyârî, *Kitâbü’l-Vüzerâ ve’l-Küttâb*, thk.Mustafa Sakkâ ve dig. Misir, 1980,15

çekici özellikleri olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶⁵ O bürokraside görevlendirdiği kişilerde ehliyetten başka hiçbir ölçü aramamıştır. Hilâfeti zamanında Kureyş'ten olmayan, bazı yüksek dereceli bürokratların bulunması bunun en açık göstergesidir.⁶⁶ Ayrıca, Araplar'ın henüz içlerinden atamadıkları, kabîle asabiyeti gerçeğini göz önünde bulundurursak, bürokraside görev dağılımı yaparken, kabileler arası dengeyi gözeterek, hiçbir kabileyi devlet ile karşı karşıya getirmemesi, bu konuda herhangi bir kargaşaya meydan vermemesi onun ne derece maharetli bir devlet adamı olduğunu ortaya koyması bakımından önemlidir.

Hz. Ebû Bekr atadığı vâli veya komutanlara her türlü idarî işlerin yanında andlaşma yapma, onları onaylama ve yürürlüğe koyma, ganîmetleri paylaşırma gibi görevler de vermiştir. Komutan ve idarecilerin yaptıkları andlaşmaları yürürlüğe koyan Halife, andlaşmaların hükümlerine de aynen riayet etmiştir.⁶⁷ Yine o, idarecilerini başıboş bırakmamış, yeri geldiğinde onların icraatlarını denetlemiştir. Nitekim, Rasûlüllâh vefat ettiğinde Yemen'de bulunan Muâz b. Cebel'e Ammâr b. Yâsir ile bir yazı göndermiş ve Medîne'ye gelmesini istemiştir.⁶⁸ Muâz, Medîne'ye geldiğinde, halife onu, "Hesabımı ver" diye sorguya çekince, Muâz, bu duruma sinirlenmiş ve "Ben hem Allah'a hem de sana mı hesap vereceğim." diye tepki göstermiştir. Hatta bundan sonra halifenin vereceği hiçbir görevi kabûl etmeyeceğini belirtmiştir.⁶⁹

O, zaman zaman halka idarecilerden rahatsız olup olmadıklarını sormuş, bürokratlarını denetlemiştir. Örneğin, h.12.yılı hac mevsiminde Mekke'ye geldiği zaman halka, buradaki vâlisi Attâb b. Esîd'den memnun olup olmadıklarını sormuş, halkın hiçbir şikayette bulunmaması halifeyi memnun etmiştir.⁷⁰

Hz. Ebû Bekr'in önemli icraatlarından birisi ilk kez "Beytü'l-Mâl" müessesesini, yani maliyeyi kurmasıdır.⁷¹ Halife bu müessesenin başına Ebû Ubeyde'yi getirmiştir. Fakat onun zamanında Devlet Hazinesi'nin boş olması dikkat çekmektedir. Çünkü o malların hazinede birikti-

⁶⁵ İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ-i ve'n-Nihâl*, thk. M.I. Nasr ve dig., Beyrût, t.y., IV, 141.

⁶⁶ Hatiboglu, 149

⁶⁷ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, Kahire, 1396 159; Serahsî, *Serhu Kitâbi's-Siyeri'l-Kebîr*, thk. S. Müneccîd, Kahire, 1991, I, 39; Dogustan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, İstanbul, 1989, II, 60.

⁶⁸ El-Büstî, 427-8.

⁶⁹ İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, Kahire, 1925, I, 60.

⁷⁰ İbn Sa'd, 187.

⁷¹ Es-Süyûtî, 23.

rilmesini doğru bulmamış ve ihtiyaç sahiplerine dağıtmıştır.⁷² Halka "atâ" (maaş) uygulamasını başlatmıştır.⁷³

Hız. Ebû Bekr Medîne'ye hicret ettikten bir müddet sonra, şehre bir mil uzaklıkta bulunan ve kenar bir mahalle olan Sunh'ta ikamet etmiştir. Halife olduktan sonra da altı ay kadar yine burada kalmış, fakat idarî işlerin yoğunluğu nedeniyle Medîne'ye, yani devletin başkentine gelme zorunluluğu doğmuştur. Halife Sunh'ta bulunurken evinin bir odasını Beytü'l-Mâl olarak kullanmıştır. Medîne'ye taşındıktan sonra aynı şekilde evin bir bölümünü devletin hazinesi olarak tahsis etmiştir.⁷⁴

Komutanlar tarafından elde edilen ganîmetlerin beşte biri Medîne'ye gönderilmiş, Beytü'l-Mâl'de toplanmıştır. Hız. Ebû Bekr zamanında malîyenin başlıca gelir kaynakları, zekât ve sadaka malları ile harplerde elde edilen ganîmetlerin beşte birinden ayrılan paylardan oluşuyordu.⁷⁵

Halife ve devlet memurlarının maaşları Beytü'l-Mâl'den ödeniyordu. Devlet başkanı başlangıçta hazineden maaş almıyordu.⁷⁶ O, devlet idaresi yanında eski mesleği olan ticaretini sürdürerek ailesinin geçimini temin ediyordu. Fakat işlerinin yoğunluğu artınca ticarete vakit ayıramaz olmuş ve maddî yönden zor duruma düşmüştür. Onun bu durumunu fark eden Hız. Ömer, kendisine hazineden maaş bağlanmasını önermiş ve birlikte malîye bakanı Ebû Ubeyde'ye giderek kendisine maaş tahsis edilmiştir.⁷⁷ Halife bundan sonra vefatına kadar hazineden maaş almaya devam etmiş ve vefatına yakın kendisine ait bütün malların Beytü'l-Mâl'e devredilmesi için kızı Aîşe'ye vasiyette bulunmuştur.⁷⁸

Hız. Ebû Bekr Beytü'l-Mâl'de toplanan malları hak sahiplerine dağıtırken eşitlik ilkesini göz önünde bulundurmıştır. Aynı zamanda bu ilkeye bütün uygulamalarında riayet ettiğini görüyoruz. O, köle ile efendisine eşit miktarda mal vermiş ve insanlar arasındaki sınıf farkını orta-

⁷² Ibn Sa'd, III, 213; Menazir Ahsen, "Beytü'l-Mâl ve İslâm Ekonomisinde Rolü", çev. M.Erkal, *Atatürk Ü.I.F.D.* s. 6, Erzurum, 1986, 220; Not: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesine ait dergilerdeki makaleler, Atatürk Ü.I.F.D. şeklinde, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesine ait dergilerdeki makaleler de, A.Ü.I.F.D. kısaltmalarıyla gösterilmiştir.

⁷³ Abdüazîz Durî, *İlk Dönem İslâm Tarihi Bir Önsöz*, çev. Hayrettin Yücesoy, İstanbul, 1991, 100

⁷⁴ Ibn Sa'd, III, 186, 213; et-Taberî, IV, 50; İbnü'l-Esîr, II, 421; el-Kettanî, I, 126; Salih Tug, *İslâm Vergi Hukuku'nun Ortaya Çıkışı*, Ankara, 1963, 22, 40-1.

⁷⁵ Kutüb, 81 vd.

⁷⁶ El-Hudarî, I, 292 vd

⁷⁷ Ebû Ubeyd, 330; el-Kettanî, I, 415; el-Hudarî, I, 293; C. Abdülhâdî Mes'ûd, 115 vd.

⁷⁸ Ibn Sa'd, I, 193; Ebû Ubeyd, 340.

dan kaldırmıştır.⁷⁹ Halîfe, insanlara mal dağıtırken, onların zekâta tâbi mallarının olup olmadığını sormuş ve ondan sonra haklarını vermiştir.⁸⁰

Hız. Ebû Bekr, Beytü'l-Mâl'de toplanan at, deve, silâh gibi savaş malzemelerini, Allah yolunda cihâd maksadıyla kullanmıştır. Bunların dışındaki malları insanlara eşit dağıtmasını bazı sahabiler uygun bulmamışlar ve onu bu konuda uyarılmışlardır. Halîfe onlara, "Bu, dünya geçimdir ve bunda eşitlik tercihten daha hayırlıdır."⁸¹ karşılığını vererek bu isteklerini uygun bulmamıştır. Bahreyn'den toplanan vergiler Medîne'ye gönderildiğinde, haîfe öncelikle halka Rasûlüllâh'ın kendilerine mal vereceğine dair söz verdiği kişileri çağırmış, onların hakkını vermiş, kalan malları halka eşit miktarda dağıtmıştır.⁸² Halîfe'nin Bahreyn'den gelen malları dağıtırken bile Hız. Peygamber'in vasiyyetini göz önünde bulundurması, bu kişilere öncelik tanınması, onun Rasûlüllâh'ın karar ve uygulamalarına ne derece bağlı kaldığının bir başka göstergesidir.

Hız. Peygamber'in zamanında olduğu gibi, onun döneminde de askerlik hizmetleri gönüllülük esasına dayanıyordu. Ordunun maaşını bizzat komutanlar savaşta elde edilen ganîmetlerden veriyorlardı.⁸³ Yine askere maaş dağıtılırken eşitlik ilkesine riayet ediliyordu.⁸⁴

Devlet idaresinde tamamen eşitlik ve adâleti ön planda tutan Hız. Ebû Bekr'in yönetimi hakkında Tâha Hüseyin şöyle övgüyle söz eder: "İnsanlık tarihi geçirdiği deneyim ve ulaştığı kalkınma, sahip olduğu yönetim şekilleri ve egemenlikteki düzenlemelere rağmen, şimdiye kadar Hız. Ebû Bekr ve Ömer'in gerçekleştirdiği sosyal adâlet ve siyasal eşitliğe ulaşacak bir yönetim modeli ortaya koyamamıştır."⁸⁵

C. HZ EBÛ BEKR'İN BAZI ÖNEMLİ SİYASÎ KARARLARI

1- Üsâme Ordusu:

Bilindiği gibi Hız. Peygamber, Mûte savaşına bir misilleme amacıyla bu savaşta şehid edilen Zeyd b. Hârîse'nin (öl. 7/629) oğlu Üsâme komutasında bir ordu hazırlıyordu. Ordunun karargâhı Medîne yakınlarındaki Curf denen yerdeydi. Orduda Hız. Hz. Ebû Bekr, Ömer gibi

⁷⁹ İbn Sa'd, III, 213; Ebû Ubeyd, 309.

⁸⁰ Mâlik b. Enes, *el-Muvattâ*, çev. A.M. Büyükkınar ve dig., I, 314; Ebû Ubeyd, 504.

⁸¹ Ebû Yûsuf, 45-6; Ebû Ubeyd, 335-37; el-Kettanî, I, 224-25.

⁸² Ebû Yûsuf, 81

⁸³ Mustafa Zeki Terzi, *Hız. Peygamber ve Hulefâ-i Râsîdîn Döneminde Askerî Teskîlat*, Samsun, 1999, 22.

⁸⁴ El-Hudârî, I, 293.

⁸⁵ Hüseyin, I, 5-6

sahabîler bulunuyordu. Bu hazırlıklar yapılıyorken, Raûlüllâh'ın vefat etmesiyle ortaya çıkan belirsizlikten ordu dağılmıştı.⁸⁶ Defîn olayının tamamlanması ve Hz. Ebû Bekr'in başkan seçilmesinden sonra, ordunun ne olacağı konusu kafalarda önemli bir soruydu. Ashabın hemen hemen tamamı ülkenin içinde bulunduğu nazik durumu dikkate alarak bu seferin iptal edilmesinden yana idi. Çünkü onlar güç bakımından zayıf oldukları kanaatinde idiler ve düşmana karşı çaresiz kalacaklarına inanmışlardı.⁸⁷

Hz. Ebû Bekr bu girişimin Hz Peygamber tarafından başlatıldığını, dolayısıyla onun başlattığı bir işi yarım bırakamayacağını öne sürmüş, ordunun sevk edilmemesine yönelik bütün uyarı ve engellemelere karşı direnmişti. Bu konudaki kanaatini şu kararlı sözlerle ifâde etmiş ve olaya son noktayı koymuştur: “*Onun bağladığı düğümü ben asla çözemem*”⁸⁸

Bu sözler, yeni devlet başkanının kendisinden önceki icraatları devam ettireceğini ortaya koyduğu gibi, devlet idaresinde takip edeceği siyaset açısından da önemli idi. Bunun yanında o bu orduyu göndermekle idarede başkanlığın kendisine verdiği yetki çerçevesinde tek otorite olduğunu göstermiştir. Bazı kişilerin arzu ve emellerine göre hareket etmeyen, her istenilene boyun eğmeyen kararlı bir devlet adamı portresi çizmiştir. Yine o, Peygamber'in seçtiği komutan Üsâme'yi tayin etmekle, henüz Arapların içlerinden atamadıkları üstünlük hırslarını kökünden kazımıştı. Ordunun gönderilmesine engel olamayanlar bu sefer, Üsâme'nin değiştirilmesini istemişlerdi. Bu isteklerini Hz Ömer vasıtasıyla halîfeye bildirmişler⁸⁹ fakat sonuç alamamışlardı.⁹⁰ Hz. Ebû Bekr, “*Vaktiyle siz, babasına da ayın itirazda bulunmuştunuz.*” diyerek bu talebi reddetmiş ve derhal karargâhta toplanmalarını emretmiştir. Kendisi de karargâhın bulunduğu yere (Curf) giderek orduyu sevk etmiştir 1 Rebiulâhîr 11 (26 Hazîran 632). Üsâme'yi uğurlarken kullandığı “*Sana Rasûlüllâh'ın emrettiğinden başka bir tavsiyede bulunmuyorum*”⁹¹ sözleri oldukça anlamlıdır.

Bu ordunun gönderilmesinin hem müslümanlar ve hem de devlete isyân eden veya tereddüt içinde bekleyen Arap kabileleri arasında önemli siyasî etkisi olmuştur. Çünkü ordunun sevk edildiğini görenler, şayet müslümanlar güçlü olmasalardı bu orduyu gönderemezlerdi gibi bir hisse kapılmışlar⁹² ve bu şekilde tereddüt içinde bekleyen bir çok kabile Medîne'ye temsilcilerini göndererek devlete bağlılıklarını bildirmişlerdir.

⁸⁶ Ibn Sa'd, II, 248-50; İbnü'l-Esîr, II, 317-18; el-Ya'kübî, II, 113; es-Süyûfî, 74; F.K. Hitti, *Siyasî Kültürel İslâm Tarihi*, çev. S.Tug, İstanbul, 1980, I, 223-24

⁸⁷ El-Vâkidî, 31.

⁸⁸ El-Akkâd, 173.

⁸⁹ Et-Taberî, III, 212, 226; Siblî, VI, 70-71.

⁹⁰ Mustafa Fayda, “Hz. Ebû Bekr” *DIA*, İstanbul, 1994, X, 103.

⁹¹ El-Ya'kübî, II, 127.

⁹² İbnü'l-Esîr, II, 336.

Ayrıca bu ordunun yaklaşık 1.5-2 aylık bir süreden sonra hiçbir kayıp vermeden ve önemli sayılabilecek ganîmetlerle dönmesi⁹³ müslümanlar için hem maddî hem de manevî yönden önemli moral kaynağı olmuştur. Halîfenin bu ilk icraatı, önemli bir siyasî-diplomatik başarı olarak değerlendirilebilir.

2-İsyân ve İrtidât Edenlerle Mücadele

Devlete karşı isyân ve irtidât faaliyetlerinin giderek artması, müslümanları oldukça tedirgin etmişti. Müslümanlar her an bir saldırının gerçekleşeceği endişesi içinde idiler. Hz. Ebû Bekr ise halkı askeri bakımdan hazırlayarak silahlı birlikler haline getirmiş,⁹⁴ olası bir saldırıya karşı savaşa hazır halde tutmuştur. Ayrıca o, Medîne'ye muhtemel bir saldırıyı dikkate alarak, şehrin giriş noktalarındaki önemli mevkilere Hz. Ali, Talha (öl.36/656), İbn Mes'ud gibi ileri gelen sahabîleri yerleştirmiştir. Bu uygulama ile o, ani bir baskına maruz kalmamak için devletin başkentini güvenlik altına almayı amaçlamıştır.⁹⁵ Onun ileriye görerek almış olduğu bu tedbirin haklılığı, üç gün gibi kısa bir süre sonra Medîne'ye yapılan saldırılarla ortaya çıkmıştır.⁹⁶

Hz. Ebû Bekr, devletin bütünlüğünü korumayı, gerekirse tek başına bile kalmayı göze alarak esas gaye edinmiştir. Bu maksatla, henüz hilâfete geldiğinin ilk günlerinden itibaren, merkezî otoriteye karşı isyân eden, müslümanların birlik ve bütünlüğünü bozan unsurlara karşı savaşma kararı almıştır. İçlerinde Hz. Ömer'in de bulunduğu bazı sahabîler bunun doğru bir uygulama olmayacağını savunmuşlardır. Çünkü onlar, Hz. Peygamber'in (a.s) "*İnsanlarla Lâ İlâhe İllallah deyinceye kadar savaşmakla emr olundum. Bunu söyleyen herkes bizim kardeşimiz olur.*"⁹⁷ sözünü delil getirmişler ve özellikle de, zekât vermeyenlere karşı savaşmanın doğru bir karar olmayacağını düşünmüşlerdir. Bu sebeple halîfenin kararına karşı çıkmışlardır.

Hz. Ebû Bekr, bu tür itirazlara hiç bir zaman boyun eğmemiş, "*Şayet Rasûlüllâh'a verdikleri hayvanın yularını bile benden esirgerlerse, yine de onlarla savaşırım*"⁹⁸ sözleriyle, bu konudaki kararlılığını ortaya

⁹³ Et-Taberî, II, 213

⁹⁴ İbnü'l-Esir, II, 336.

⁹⁵ El-Kettanî, I, 294.

⁹⁶ Et-Taberî, II, 223.

⁹⁷ El-Vâkidî, *Kitâbü'r-Ridde*, 31; el-Belâzürî, *Fütûh*, 113;çev. 136; Ebû Yûsuf, 194; ez-Zehebî, *Tarîhu'l-İslâm ve Mesahîru'l-A'lâm (Ahdu Hulefâ-i Rasidîn)* thk. A. Et-Tedmürî Beyrût, 1987, 27; el-Maverdî, 49;

⁹⁸ El-Vâkidî, *Kitâbü'r-Ridde*, 31; el-Belâzürî, *Fütûh*, 103;çev. 136; Buhârî, 30/2-3, II, 507 (nr. 1335); el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Haydarabad, 1344, IX, 182; el-Maverdî, 49; Ebû Yûsuf, 194; en-Nesâî, *es-Sünen*, Misir, 1964, K. Zekât, V,

koymuştur. Çünkü devlete zekât (vergi) vermekten imtina etmek, aynı zamanda onun hukûkî varlığını tanımama anlamı taşımaktadır. Bu yaklaşımı üstelik toplumsal bir eyleme dönüştürerek, mevcut hukûkî düzene cephe alma apaçık bir isyândır. Unutulmamalıdır ki, tebaası sırf müslümanlardan oluşan devletin o dönemdeki en büyük gelir kaynağı halktan zekat adı altında toplanan vergilerdi. Bilindiği gibi vergi toplama bir hükümet fonksiyonudur. Buna karşı gelme bu fonksiyonu inkar anlamına gelecektir. Dolayısıyla merkezî otoriteye karşı başlatılan isyânı kuvvete dayanarak bastırmak, kuşkusuz devletin en tabii hakkıdır. Hatırlatmakta fayda var ki, Hz. Ebû Bekr, merkezî otoriteye son derece önem vermiş ve devletin üstünlüğünü sürekli ön planda tutmuştur. Bunlara ilaveten zekât vermeyenlere göz yummak bir anlamda bunu verenle vermeyenler arasında imtiyazlı bir sınıfın doğmasına zemin hazırlamak anlamına gelecektir. Doğabilecek bu olumsuz duruma fırsat vermeme endişesi, Halîfeyi bu konuda ciddî kararlar almaya sevk etmiştir.

Mürtedlerle savaşmasına sıra gelince, bilindiği gibi mürtedler o dönemde ortaya çıkan bir kısım sahte peygamberlerin peşine takılmışlar ve devlete apaçık cephe almışlardır. Yani kendi dinî kanaatlerini toplumsal alana taşıyarak siyasî eyleme dönüştürmüşlerdir. Bu şekilde mürtetlerin eylemleri, devleti tehdit edecek boyuta ulaşmıştır. Bu durum, yeni devlet başkanını askerî güç kullanmak zorunda bırakmıştır. Hz. Ebû Bekr bu yüzden güç kullanılmasını istemeyenlerin uyarı ve engellemelerini dikkate almamış, onlarla istişareden sonra tercihini bu yönde kullanmıştır. Fakat, unutmamak gerekir ki, mürtetlerle savaş kararı alan Hz. Ebû Bekr'in amacı, onları yeniden dine döndürmek değil, dinî kisve altında devletin bütünlüğüne yönelik siyasî eylemlerinin önüne geçmektir. Dolayısıyla irtidât savaşlarını Sabri Hizmetli'nin de belirttiği gibi, Medîne Hükümeti'ni tanımayan isyâncılara, devlet otoritesini kabul ettirmek için yapılan dinî-politik savaşlar olarak değerlendirmek gerekmektedir.⁹⁹

Hz. Ebû Bekr'in mürtetlere karşı tutumunda ne derece haklı olduğunu daha sonra anlayan Hz. Ömer, “*Yemin ederim ki, mürtetlere karşı kararlı tutumuyla Allah, Hz. Ebû Bekr'in ferâsetini artırmıştır*”¹⁰⁰ sözleri ile onun kararında isabetli davrandığını itiraf etmiştir.

O, idaredeki mahareti ve kararlı tutumuyla Hz. Peygamber'in vefatından sonra neredeyse yok olmakla karşı karşıya kalan Medîne Hükümeti'ni sağlam temeller üzerine oturtmayı başarmıştır. Başlangıçta dev-

10-11; es-Süyûfî, 74-5; el-Büstî, 430; *Mustafa Fayda, Hâlid b. Velîd*, İstanbul, 1990, 249; Bahriye Üçok, *İslâm'dan Dönerler ve Yalancı Peygamberler*, Ankara, 1967, 56; Kutub, 110

⁹⁹ Hizmetli, 323.

¹⁰⁰ En-Nesâî, K. Zekât, V, 11; el-Mâverdî, 58; Ibn Kesîr, VI, 311; es-Süyûfî, 74

letin içine düştüğü bunalım ve kargaşaya son vererek, devletin bütünlüğünü korumadaki oynadığı rol nedeniyle, hilâfete ne derece ehil olduğunu ortaya koymuştur. Bu uğurda çektiği sıkıntı ve çileyi kızı Aişe şöyle dile getirmiştir: “*Babamın karşılaştığı zorluklar sağlam dağlara yüklenseydi, onları paramparça ederdi. Medîne’de nifak hakimdi. Araplar irtidât etti. Yemîn olsun babam, insanların ihtilafa düştüğü her hususu, dindeki önemine göre en acil şekilde çözüme kavuşturdu.*”¹⁰¹ Aynı şekilde İbn Mes’ud da, “*Rasûlüllâh’ın vefatından sonra, şayet Allah başımıza Hz. Ebû Bekr’i ihsan etmemiş olsaydı, bizler öyle kararlar almıştık ki, az kalsın mahvolacaktık. O bizleri birleştirdi. Devlete baş kaldıran tüm isyân bölgelerine gidip ölünceye kadar mücadele etmemizi emretti. Allah Hz. Ebû Bekr’e isyâncılara karşı savaşıma azmi ve kararlılığı ihsan etmişti.*”¹⁰² şeklinde açıklamada bulunarak, Hz.Ebû Bekr’in devlet idaresinde ve bu devletin bütünlüğünü korumada oynadığı rolün önemine dikkat çekmiştir. O, Arabistan’ın büyük bir sarsıntı geçirdiği sırada başkan olmuş, devleti denetimi altına almayı başarmış, merkezî otoriteyi yeniden hakim kılmıştır. Başkanı olduğu hukûkî düzeni Rasûlüllâh’dan devraldığından itibaren zayıflamasını önleyici ve kuvvetli duruma gelmesini sağlayıcı bütün tedbirleri alarak daha güçlü bir konuma getirmiştir. Daha sonra da etrafa ordular göndermek suretiyle, bu devletin siyasal varlığını koruyarak sınırlarının genişlemesine vesile olmuştur.

3-Fedek Arâzisi Meselesi

Hz. Ebû Bekr’in devlet idaresinde oldukça isabetli kararlar aldığı ve icraatlarının tamamen Hz Peygamber’in uygulamalarına dayandığı söylene de, bu onun kararlarının sorgulanamaz olduğu anlamına gelmez. Kaldı ki o, bir devlet başkanıdır ve bazı icraatlarında hata yapması mümkündür. Biz bu araştırmamızda, Hz. Ebû Bekr’in ne derece önemli bir devlet adamı olduğunu elimizdeki verilerle ortaya koymaya çalıştık. Bunu yaparken objektif olmayı göz ardı etmemeye gayret ettik. Bilindiği gibi kaynaklarda farklı ve çelişkili bilgiler yer almaktadır. Bu durum araştırmacının işini hayli zorlaştırdığı gibi, hele hele aynı din mensubu bir araştırmacının objektiflik iddiası, her zaman tartışmaya açık bir husustur. Dolayısıyla, araştırmacı ne kadar objektif ve gerçekleri dile getirmede açık yürekli olsa da, ortaya koyacağı eser önyargıdan uzak olmayacaktır. Biz bu gerçekleri göz önünde bulundurarak mümkün olduğunca yansız, eldeki malzemeye göre makul ve tutarlı ölçüler içerisinde değerlendirmede bulunup bir sonuca varmaya çalıştık. Bunu yaparken Hz. Ebû Bekr’in bazı icraatları ve siyasî kararlarının elbette ki tartışmaya açık olabileceği-

¹⁰¹ El-Belâzürî, *Fütâh*, 104; çev. 138

¹⁰² İbnü'l-Esîr, II, 342.

ni, yapılacak eleştirisi ve yorumların, onun devlet adamlığına gölge düşüremeyeceği gerçeğinden hareket ettik.

Hız. Peygamber vefât ettiğinde, geriye kişisel eşyalarının yanı sıra, deve, koyun ve keçilerden olmak üzere bir miktar hayvan, bir gümüş mühür, silah ve bir miktar arâzî bırakmıştı. Hız. Ebû Bekr devlet başkanı olunca Hız. Peygamber'in katırı ile silahlarını Hız. Ali'ye vermiş, ve geriye kalanların sadaka olduğunu belirtmişti. Hayber fethedildiğinde buradaki Fedek arazisinin geliri Hız. Peygamber'e bırakılmıştı. O buranın gelirlerinin bir kısmını ailesinin nafakasına tahsis ederken, geriye kalanını yolculara ve fakirlere veriyordu. Hız. Ebû Bekr, Rasûlüllâh'ın belirlediği şekilde hareket etmeyi tercih etmişti. Kaynakların pek çoğu, Rasûlüllâh'ın kızı Fâtıma (öl. 11/632) ile Hız. Ebû Bekr arasında Fedek arâzisinin mîrası yüzünden bir anlaşmazlığın yaşandığından söz etmektedir. Rasûlüllâh vefat ettiği zaman Fâtıma, geliri babasına ait olan Fedek arâzisinin mîrasını istemişti. Hız. Ebû Bekr, Rasûlüllâh'ın "*Biz Peygamberler mîras bırakmayız. Bizim bıraktığımız ancak sadakadır.*"¹⁰³ sözünü hatırlatarak bu talebini reddetmişti. Fâtıma bu karara itiraz ettiyse de sonuç değişmemiştir. Kaynakların verdiği bilgiye göre, Fâtıma oldukça sinirlenmiş olacak ki, halîfeye, "*Sen öldüğünde vârisin kim olacak?*" diye tepki göstermiş, Hız. Ebû Bekr ona "*Çocuklarım ve eşim...*" karşılığını vermiştir. Bu sözlere Fâtıma "*Bu ne demek oluyor, sen vâris oluyorsun da, biz neden olamıyoruz?*"¹⁰⁴ sözleri ile itirazını sürdürmüş ve ölünceye kadar da Hız. Ebû Bekr'le konuşmamıştır.¹⁰⁵

Unutulmamalıdır ki, Hız. Peygamber bir insandır¹⁰⁶ ve bu yönüyle diğerlerinden bir farkı yoktur. Onun diğer insanlardan farkı Allah ile olan vahiy münasebetidir.¹⁰⁷ Bunun haricinde onun beşer yönü ile diğer insanlar arasında ayırım söz konusu değildir. Bu durum Peygamber çocuğu olmanın ne bir üstünlüğü ve ne de bir ayrıcalığı olmayacağını akla getirmektedir. Dolayısıyla Hız. Fâtıma haklı olarak babasının mîrasını istemişti, fakat bu durum halîfe tarafından Fatıma'nın düşündüğü gibi yorumlanmamıştır. Meseleye bu açıdan bakıldığında Hız. Fâtıma'nın bu hakkı devlet başkanı tarafından engellenmiş gibi gözükmektedir.

¹⁰³ Müslim, *es-Sahih*, thk. Muhammed Fuad Abdulkakî, Dâru İhyai Kütübü'l-Arabiyye, 1955, K. Cihad, No: 1758, XII, 71-76; İbn Sa'd, II, 314; et-Taberî, II, 208; Ya'kûbî, II, 127; Bustî, 429.

¹⁰⁴ İbn Sa'd, II, 314-15; el-Belâzürî, *Fütûh*, 44; çev. 44; Zehebî, 25

¹⁰⁵ İbn Sa'd, II, 315.

¹⁰⁶ Kur'ân, Fussilet, 41/6.

¹⁰⁷ Kur'ân, Kehf, 18/110; Bu konuda geniş bilgi için bak. Habil Sentürk, "Hız. Peygamber'in Diğer İnsanlardan Farkı" *D.E.Ü.I.F.D.* İzmir, 1986, ss.181-186; Not: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesine ait dergilerdeki makaleler D.Ü.I.F.D. kısaltmasıyla gösterilmiştir.

Hız. Ebû Bekr'in Fâtîma'ya karşı bu tavrı, onun herkese eşit davrandığı ve Peygamber çocuğu bile olsa farklı muamelede bulunmadığı şeklinde yorumlanabilir. Fakat Halîfe'nin bu kararını meşru bir temele dayandırmak için yapılacak bu tür yorumlar meselenin halli için yeterli gözükmemektedir. Bu konuyu değerlendiren Ahmet Akbulut, Peygamberin yukarıdaki sözünün maddi mîras için mi yoksa risâlet görevi için mi söylendiğine dikkat çekmiş ve Hız. Ebû Bekr'in kararının hatalı olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁸ Fakat risâlet görevinin ilk bakışta sadaka ile ilgisinin olmayacağını akla gelmektedir. Dolayısıyla bu sözün risâlet görevi ile ilgili olabileceği yönündeki yaklaşım ciddî bir tahlile tabi tutulmalıdır ki, bu bizim konumuzun sınırlarını aşmaktadır. Halîfenin bu kararını, eleştiriden ziyâde, dönemin şartları içerisinde değerlendirmek gerekmektedir. Dolayısıyla Hız. Ebû Bekr, devlet başkanlığının kendisine verdiği yetkiye dayanarak böyle bir karar almıştır. Buradan öteye yapılacak eleştirilerin, spekülâtif bir konudan öteye geçmeyeceği ortadadır. Kaldı ki, Hız. Peygamber'in bu sözü hangi maksatla söylediğini bilecek en iyi kişi de, sürekli onunla birlikte olan Hız. Ebû Bekr olsa gerekir.

Hız. Ebû Bekr'in bu uygulaması, Abbâsî Halîfesi Harun er-Reşîd (el-Me'mûn) zamanına (170-193/786-809) kadar devam etmiş; halîfe bu uygulamanın muhtemelen haksızlık olduğuna inanmış olacak ki, Medîne vâlisine verdiği talimatta, fedek arâzisinin mîrasını, Hız. Fâtîmâ'nın soyuna verilmesini emretmiştir.¹⁰⁹

4-Hız. Ömer'in Hilâfete Aday Gösterilmesi

Hız. Ebû Bekr'in önemli siyasî kararlarından birisi Hız. Ömer'i hilâfete tayin etmesidir. Bu konu sahabenin önde gelenlerinin bir kısmı tarafından ihtiyatla karşılanmış,¹¹⁰ Hız. Ali, Talha, Zübeyr b. Avvâm (öl. 36/656) gibi bazı sahabîler tarafından eleştirilmiştir.¹¹¹ Hız. Ömer'in hilâfete gelişinin usûle uygun olmadığını ileri süren Tâhâ Hüseyin "Hız. Ebû Bekr'in istişare olmadan ve oldu bitti ile iktidara geldiğini ileri sürerek beğenmeyen Ömer, kendisine meşveretsiz bey'at edilmesine ses çıkarmamıştır." yorumuyla Hız. Ömer'in atanmasını ve hilâfete getirilmesini eleştirmiştir.¹¹² Bu eleştiriye haksız ve insafsızca bulduğumuzu belirtmeliyiz. Öncelikle Hız. Ebû Bekr'e sayıları birkaçı geçmeyen müslümanların dışında, herkesin özgür iradesiyle bey'at ettiğini ve onu devlet başkanı olarak tanıdığını unutmamak gerekir. Zira Sakîfe toplantısındaki uzunca

¹⁰⁸ Ahmet Akbulut, *Sahabe Devri Siyasî Hadiselerinin Kelami Problemlere Etkisi*, İstanbul, 1992, 134-35.

¹⁰⁹ El-Belâzürî, *Fütûh*, 46; cev. 46

¹¹⁰ Ibn S'âd, III, 199-200; Ibn Kuteybe, *el-Me'ârif*, Beyrût, 1975, 87.

¹¹¹ Ibn S'âd, III, 274 vd.; İbnü'l-Esîr, II, 292.

¹¹² Hüseyin, T., II, 31-32.

müzakereler ve ertesi gün Mescîd'de yapılan bey'at, bu isnada göre hangi şekilde îzâh edilecektir? Bu isnad ancak doğrudan sahabîyi lekelemek, onların üstün ahlâk ve kişiliklerine gölge düşürmeye yönelik olabilir. Böyle bir yaklaşımı ortaya koymada, sahabînin eriştiği üstün ahlâk ve olgunluğu, onların yaşadıkları dönemdeki ruhu anlayamamanın önemli bir etkisi olduğu söylenebilir.

Hz. Ebû Bekr hastalığı sırasında Abdurrahmân b. Avf'ı yanına çağırıp, Hz. Ömer hakkındaki düşüncesini sordu. Abdurrahmân Hz. Ömer'in biraz sert mizaçlı olduğunu hatırlattıktan sonra, "Siz daha iyi bilirsiniz." dedi. Ebû Bekr, hilâfete geldiğinde onun yumuşayacağını söyledi. Abdurrahmân yanından ayrılırken, halife ondan aralarında geçen konuşmaları kimseye anlatmamasını istedi. Sonra Hz. Osmân'ı çağırdı ve aynı soruyu ona sordu. Hz. Osmân "Onun içi dışından daha hayırlıdır. Onun benzeri aramızda yoktur." dedi ve Hz. Ömer'in hilâfete lâıyk olduğunu söyledi.¹¹³ Bu görüşmeden sonra Halife, Hz. Omân'a şu vasiyeti yazdırdı: "Benden sonra, size başkan olarak Ömer b. Hattâb'ı öneriyorum. Adil davranacağını ümîd etmekteyim. Şayet zulmederse ben gaybı bilemem. Ben sizin için hayırlı olanını tavsiye ediyorum."¹¹⁴

Hz. Ebû Bekr bu vasiyetin halka tebliğ edilmesini istedi. Bu talep yerine getirilince, yanında bulunan halka, "Size halife olarak seçtiğim kişi benim akrabam değildir. Ömer b. Hattâb'ı kabul ediyor musunuz?" deyi sordu. Hepsi bir ağızdan "evet" cevabını verdiler. Hz. Ebû Bekr, "O zaman onu dinleyin ve ona itaat edin." dedi.¹¹⁵

Hz. Ömer'in sert mîzaca sahip olduğunu ileri sürerek bu karara karşı çıkan bazı sahabîler, "Böyle bir sorumluluk altına girmekle yarın Allâh'ın huzurunda ne cevap vereceksin?" diyerek Halife'ye eleştiride bulunmuşlardır. Bu eleştirenlere Hz. Ebû Bekr, "Ya Rab! Senin yaratıkların üzerine onların en iyisini halife tayin ettim derim."¹¹⁶ diye karşılık verdi. Sonra ellerini havaya kaldırarak, "Ey Rabbim! Bu kararım la ben sadece onların düzelmesini arzu ettim."¹¹⁷ dedi.

Unutulmalıdır ki devlet başkanlığı kamuyu ilgilendiren bir husustur. Hz. Ebû Bekr, bu hususta kamu adına kendi reyine göre hareket

¹¹³ Ibn Sa'd, III, 199; el-Ya'kubî, II, 137; Ibn Kuteybe, *el-Imâme*, I, 23-4; Ibn Abdi Rabbih, IV, 267

¹¹⁴ Ibn Sa'd, III, 200; Ibn Kuteybe, *el-Imâme*, I, 23-5; es-Süyûtî, 82; Ibn Abdi Rabbih, IV, 267; el-Bakillanî, *et-Temhîd fî'r-Reddi ale'l-Mulhideti'l-Muattıla ve'r-Rafıza ve'l-Havâriç ve'l-Mu'tezile*, Kahire, 1947, 197; Himdullâh, *el-Vesâik*, 405

¹¹⁵ Ibn Sa'd, III, 200; es-Süyûtî, 82.

¹¹⁶ Ibn Sa'd, III, 199, II, 212; Ibnü'l-Esîr, II, 292; el-Bakillanî, 197

¹¹⁷ Es-Süyûtî, 82

etmiş ve kararında isabetli davranmıştır. Hz. Ebû Bekr'in müslümanların menfaatini düşünerek böyle bir yolu seçtiği ortadadır. Fakat bu, fertlerin toplum adına siyasi kararlar alabileceği ve bunun haklı bir gerekçe olabileceği anlamına gelebilir mi?¹¹⁸ Buradan Hz. Ömer'in hilâfetine meşru olmadığı anlamı çıkarılmamalıdır. Her ne kadar o atanmışsa da, halkın bey'ati ile göreve gelmiştir. Unutulmamalıdır ki bey'atin en önemli fonksiyonu hilâfete hukûkî bir statü kazandırması, yani hilâfeti tamamlayan bir unsur olmasıdır. Zîra, İslâm toplumunda devlet başkanlığı seçimi müslümanların rızasıyla gerçekleşir. Rıza olmadan bu makama birisinin geçmesi veya geçirilmesi, hukûken bir anlam ifade etmeyeceği ortadadır.

Hz. Ebû Bekr'in bu kararı almasında, şüphesiz kendi başkanlığının seçimi zamanında ümmetin parçalanma noktasına gelmiş olmasının, böyle bir tecrübe yaşanmasının önemli bir etkisi olmuştur. Müslümanların tekrar aynı tehlike ile karşı karşıya kalmasını istememesi onu bu kararı almaya zorlamıştır.

5-Yapılmasını İsteyip Gerçekleştiremediği Bazı Olaylardan Duyduğu Pişmanlık

Tartışılması gereken bazı siyasi kararların yanı sıra o, bazı kararlarında hatalı davrandığını, bundan pişmanlık duyduğunu veya gerçekleştirmek isteyip muvaffak olamadığı bazı hususlardan duyduğu rahatsızlığı dile getirmiş, bu konudaki ezikliğini sürekli vurgulamıştır. Onun pişmanlık duyduğu hususları kaynaklar kendi ağzından şöyle aktarmaktadır:

a) "*Eş'as b. Kays*¹¹⁹ (öl. 40/661) bana getirildiğinde onu öldürmeliydim. Çünkü o, bende herhangi bir kötülük görürse ona koşan ve yardım eden bir kimse intibamı bırakmıştı."¹²⁰ Hz. Ebû Bekr'in onun hakkında bu tür bir kanaat beslemesinin isyân olaylarını bastırmada ken-

¹¹⁸ Bu konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Akbulut, 137-144.

¹¹⁹ Bu zat, Kinde kabilesinin önde gelenlerindedir. Arap kabilelerinin İslâm'a girmeye başlamasıyla o da Medîne'ye gelmiş ve Hz. Peygamber'e bağlılığını bildirmiştir. Peygamberle görüşmesi sırasında muhtemelen akrabalık ilişkilerini geliştirmek maksadıyla Es'as'ın kız karesi Kuteyl bnt. Kays ile Rasûlüllâh'ın evliliği konusulmuş; Es'as yurduna döndüğünde karesini Medîne'ye getireceğini kararlaştırmıştı. Yine muhtemelen bu görüşmeler sırasında Hz. Ebû Bekr'in kız karesi Ummü Ferve ile Es'as'ın evliliği gündeme gelmiş ve bu konuda ona Peygamber tarafından söz verilmiştir. Es'as yurduna dönüp, karesini Medîne'ye getirirken, Peygamber'in vefat haberini duyunca geri döndü ve irtidât etti. İsyân olaylarını bastırması sırasında Hz. Ebû Bekr'i hayli uğrattı. Daha sonra yakalanarak Medîne'ye getirildi. Burada halife tarafından affedilerek kız karesi ile evlendirildi. Bkz. Ibn Sa'd, I, 328;el-Vakidî, *Kitâbü'r-Ridde*, 95 vd.; Ibn Kayyim, *Zâdü'l-Me'âd*, thk. S.Arnaud-A.Arnaud, Beyrût, 1979, III, 617 vd; Ibn Kesîr, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. M.Abdulvahid, Beyrût, 1966, IV, 140 vd.

¹²⁰ El-Belâzürî; *Fütûh*, 112;çev.151.

disini aşırı uğraştırmasının yanı sıra¹²¹ Eş'as'ın daha önce Peygamber ile evlendireceği kız kardeşini Muhâcir b. Umeyye ile evlendirmesinin önemli etkisi olmuştur. Hz. Ebû Bekr, bu olayı duyunca oldukça öfkelenmiş ve Muhâcir ile Kuteyl'in öldürülmesi gerektiğini söylemiş, Hz. Ömer araya girerek bu olayı engellemiştir.¹²²

b) Hz. Ebû Bekr'in "*Hâlid'i Şam'a gönderdiğim zaman Ömer'i Irak'a gönderseydim. Böylece Allah yolunda sağ ve sol kollarımı açmış olurum*"¹²³ söylediği bunu gerçekleştirememenin ezikliği içinde olduğu kaynaklarda yer almıştır. Bunların yanı sıra halifenin zaman zaman "*Keşke devlet başkanı olmasaydım, keşke Ömer veya Ebû Ubeyde'den birisi devlet başkanı olsaydı da ben onardan birisinin yardımcısı olsaydım*" diye düşündüğü nakledilmektedir.¹²⁴

SONUÇ

Yaklaşık iki yıl üç ayı biraz aşkın devam eden Hz. Ebû Bekr'in iktidar süresinin önemli bir kısmı savaş ve mücadele ile geçmiştir. O, İslâm'ın ilk günlerinden itibaren olduğu gibi Hz. Peygamber'in vefatı sırasında onun defnedilmesinden devlet başkanı seçimindeki tartışmalara kadar müslümanların sığınacağı bir merci olmuştur. İnsanlar onu çare olarak görmüşlerdir. Devleti ciddî manada tehdit eden isyân hadiselerinde sürekli müslümanların birlik ve bütünlüğünü korumaya yönelik önlemler almış ve bu konuda oldukça başarılı olmuştur.

Başkanlıktaki liyâkati, ilmi, ferâseti, vakârı, ileriye görme kabiliyeti, onu ön plana çıkaran yöneticilik vasıflarıdır. Devlet idaresinde mutlak kendi dediğini yapan birisi olmadı. İstişareye büyük önem verdi. Sürekli yanında ilim-irfanda ilerlemiş insanlardan oluşan bir danışma kurulu bulundurdu. Onların fikirlerinden, görüşlerinden yararlandı. Bu kuruldan çıkan kararları yürürlüğe koydu. Fakat kurulun bile tereddüt ettiği ciddî ve erken karar verilmesi gereken hususlarda hiç beklemeden oldukça radikal kararlar aldı.

Hz. Peygamber'in vefatıyla ortaya çıkan irtidât adı altındaki devlete isyân hadiselerini önlemede büyük hizmetleri geçti. Bir anlamda ümmetin parçalanmasını önledi. Herkesin tereddüt içinde olduğu bir sıra-

¹²¹ Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. İsrail Balci, *Hz. Ebû Bekir Döneminde Diplomatik Münasebetler ve Andlaşmalar*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun, 1996, 158-166.

¹²² Ibn Sa'd, VIII, 147 vd.; Ibn Habîb, 94 vd.; Ibn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 298; el-Ya'kûbî, II, 85.

¹²³ El-Belâzürî, *Fütûh*, 112; çev.151; Ibn Abdi Rabbih, IV, 268-69.

¹²⁴ El-Ya'kûbî, II, 137; Mes'ûdî, *Mürûcu'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher*, thk. M. M. Abdulhamîd, Kahire, 1964, II, 308; Ibn Abdi Rabbih, 268-69.

da isyâncılarla mücadele etmek üzere halkına önderlik etti. Kısaca Rasûlüllâh'ın vefatından sonra ortaya çıkan belirsizlikte ve müslümanların Peygambersiz bir hayata intibak sağlamalarında önemli bir köprü görevi gördü. Ayrıca o, idarede güttüğü siyasetle başlangıçta kendisine muhalif olanları tekrar topluma kazandırdı.

O, oldukça güç şartlarda iktidara geldi. Bilgisi, tecrübesi, idaredeki mahareti, cesareti gibi bir çok âmil, bu zor şartları atlatmasında etkili oldu. Devletin güçlenmesinde İslâm toplumunun birlik ve beraberliğinin sağlanmasında önemli katkıları oldu.

Askerî ve siyasal alanda aldığı hayati kararlarla ümmeti parçalanmaktan kurtardı. Bozulan dengeleri yerli yerine tesis etti. Kendisinden sonra devlet başkanı olan Hz. Ömer'e sorunsuz bir devlet, sağlam temeller üzerine oturmuş siyasî bir düzen ve iyi bir yöneticilik örneği bıraktı. Bundan da öte azimli, dirayetli, kararlı, sorumlu bir devlet adamı modeli oldu.

BİBLİYOGRAFYA

- ABDÜRREZZÂK, Ebû Bekr b. Hemmâm, (öl. 211/826), Ebû Bekr b. Hemmâm, (öl. 211/826), *el-Musannef*, I-XI, Beyrût, 1972.
- AHSEN, Menazır, "*Beytü'l-Mâl ve İslâm Ekonomisinde Rolü*", çev. M.Erkal, *Atatürk Ü.İ.F.D.*, s.6, Erzurum, 1986.
- AKBULUT, Ahmet, *Sahabe Devri Siyasî Hadiselerinin Kelami Problemlere Etkisi*, İstanbul, 1992.
- EL-AKKÂD, Abbas Mahmûd, *Hz. Ebû Bekr'in Şahsiyeti ve Dehâsı*, çev. Ali Özek, İstanbul, 1974.
- ALGÜL, Hüseyin, *İslâm Tarihi*, I-IV, İstanbul, 1997.
- ARI, M. Salih, *Hz. Ebîbekir ve Ridde Savaşları*, İstanbul, 1996.
- EL-BAKILLANÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Ali et-Tayyib (öl. 403/1012), *et-Temhîd fî'r-Reddi ale'l-Mulhideti'l-Muattıla ve'r-Rafıza ve'l-Havaric ve'l-Mu'tezile*, Kahire, 1947.
- BALCI, İsrail, *Hz. Ebû Bekir Döneminde Diplomatik Münasebetler ve Andlaşmalar*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun, 1996.
- EL-BELÂZÜRÎ, Ahmed b. Yahyâ, (öl. 279/892), *Ensâbu'l-Eşrâf*, thk. Süheyl Zekkâr-R.Ziriklî, I-XIII, Beyrût, 1996.
- , *Fütûhu'l-Buldân*, Beyrût 1978; çev. Mustafa Fayda, *Fütûhu'l-Buldân (Ülkelerin Fethi)* Ankara, 1978.
- EL-BEYHAKÎ, Ebu Bekr Ahmed b. Hasan b. Ali, (öl. 458/1079), *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Haydarabad-Dekkan, 1344.
- BROCKELMANN, Carl, *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, çev. Neşet Çağatay, Ankara, 1992.
- EL-BUHARÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, (öl. 256/870), *es-Sahih*, I-VI, Dımaşk, 1990.
- BUHL, F., "*Hz. Ebû Bekr*", *M.E.B.İ.A.*, İstanbul, 1977.
- EL-BÜSTÎ, Muhammed b. Ahmed et-Temîmî, (öl. 354/968), *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, thk. S. Aziz Beg ve diğ., Beyrût, 1987.
- EL-CEHŞİYÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed, (öl. 310/922), *el-Vüzerâ ve'l-Küttâb*, thk. Mustafa Sakkâ ve diğ. Mısır, 1980.
- ED-DİYARBEKRÎ, Hüseyin b. Muhammed el-Hasan, (öl. 990/1582), *Târîhu'l-Hamis fî Ahvâli Enfesi'n-Nefs*, I-II, Beyrût, t.y.
- ED-DURÎ, Abdülaziz, *İlk Dönem İslâm Tarihi - Bir Önsöz*, çev. Hayrettin Yücesoy, İstanbul, 1991.

- EBÛ SÛLEYMÂN, A. Ahmed, *İslâm'ın Uluslararası İlişkiler Kuramı*, çev. Fehmi Koru, İstanbul, 1985.
- EBÛ UBEYD, Kâsım b. Sellâm, (öl. 223/803), *Kitâbu'l-Emvâl*, Kahire, 1975.
- EBÛ YÛSUF, Y'akub b. İbrahim, (öl. 182/798), *Kitâbu'l-Harâc*, Kahire, 1396 .
- EL-EMÎN, Ahmed, *Fecrü'l-İslâm*, Kahire, 1975.
- EŞ'ARÎ, Ebû'l-Hasen Ali b. İsmail, (öl. 324/936), *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn*, thk. H. Ritter, I-IV, Wiesbaden, 1980.
- FAYDA, Mustafa, *Hâlid b. Velîd*, İstanbul, 1990.
- , "Hz. Ebû Bekr" *DİA*, İstanbul, 1994.
- , "Emîru'l-Mü'minin", *DİA*, İstanbul, 1995.
- FIĞLALI, Ethem Ruhi, "Hariciliğin Doğuşuna Tesir Eden Bazı Sebepler", *A.Ü.İ.F.D.* c.XX, Ankara, 1975.
- , "Mezheplerin Doğuşuna Tesir Eden Bazı Sebepler", *A.Ü.İ.F.D.* c.XXIII, Ankara, 1980.
- HAMİDÜLLAH, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, I-II, İstanbul, 1993.
- , *el-Vesâiku's-Siyasîyye li'l-Ahdi'n-Nebeviyye ve'l-Hilâfetü'r-Raşide*, Beyrût, 1985.
- , *İslâm'da Devlet İdaresi*, çev. Kemal Kuşçu, Ankara, 1963.
- HASEN, İbrahim Hasen, *Siyasî, Dinî, Sosyal, Kültürel İslâm Tarihi*, çev. İ. Yiğit-S.Gümüş, I-VI, İstanbul, 1987.
- HATİBOĞLU, Mehmet S. d, "İslam'da İlk Siyasî Kavmiyetçilik Hilâfetin Kureyşiliği", *A.Ü.İ.F.D.* c.XXIII, Ankara, 1980.
- HİTTİ, F. K. *Siyasî Kültürel İslâm Tarihi*, çev. Salih Tuğ, I-IV, İstanbul, 1980.
- HİZMETLİ, Sabri., *İslâm Tarihi*, (Başlangıçtan İlk Dört Halife Sonuna Kadar), Ankara, 1995.
- HODGSON, M.G.S, *İslâm'ın Serüveni*, çev. Komisyon, I-III, İstanbul, 1995.
- EL-HUDARİ Bek, *Muhadarat Tarihi'l-Umumi'l-İslâmiyye*, Mısır, t.y.
- HÜSEYİN, Tahâ, *el-Fitnetü'l-Kübrâ*, I-II, Mısır, t.y.
- İBN ABDİ RABBİH, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed el-Endelüsî, (öl.327/939), *Kitâbü'l-Ikdü'l-Ferîd*, thk.Ahmed Emîn ve diğ. I-VII, Kahire, 1926.

- İBN ASÂKİR, Takıyyüddin Ebû'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibbetullah, (öl. 572/1175), *Târîhu Dımaşku'l-Kebîr*, thk. Ahmed Emîn, ve diğ. I-VII, Beyrût, 1987.
- İBN A'SEM, Ebû Muhammed Ahmed b. A'sem el-Kûfî, (öl. 314/926), *Kitâbü'l-Fütüh*, I-II, Beyrût, t.y.
- İBN HABÎB, Ebû C'afer Muhammed, (öl. 245/859), *Kitâbü'l-Muhabber*, Beyrût, t.y.
- İBN HALDUN, Abdurrahmân b. Muhammed el-Mağribî, (öl. 808/1405-6), *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ, I-II, İstanbul, 1982.
- İBN HAZM, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, (öl. 456/1064), *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ahvâ-i ve'n-Nihâl*, thk. M.İ. Nasr ve diğ. I-IV, Beyrût, t.y.
- İBN HİŞÂM, Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Hımyerî, (öl. 213/828), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa Sakkâ ve diğ. I-IV, Beyrût, 1936.
- İBN HUBEYŞ, Ebû'l-Kâsım Abdurrahmân b. Muhammed, (öl. 584/1188) *Ğazâvatu İbn Hubeys*, thk. Süheyl Zekkâr, Beyrût, 1992.
- İBN KAYYÎM EL-CEVZİYYE, Ebû Abdillâh Muhammed, (öl. 751/1372), *Zâdü'l-Me'âd*, thk. Ş.Arnaud-A.Arnaud, I-V, Beyrût, 1979.
- İBN KESİR, Ebû'l-Fida' İmâmüddin İsmail el-Hâfız b. Ömer ed-Dımaşkî, (öl. 774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XIV, Beyrût, 1966.
- , *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. M.Abdulvahid, I-IV, Beyrût 1966.
- İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed Abdillâh b. Müslim ed-Dîneverî, (öl. 276/889), *el-İmâme ve's-Siyâse*, thk. Tahâ Muhammed ez-Zeynî, I-II, Kahire, t.y.
- , *el-Me'arif*, Beyrût, 1975.
- , *Uyûnu'l-Ahbâr*, I-IV, Kahire, 1925.
- İBN SA'D, Ebû Abdillâh Muhammed, (öl. 230/845), *et-Tabâkâtü'l-Kübrâ*, I-VIII, Beyrût, t.y.
- İBNÜ'L-ESİR, İzzüddin Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed, (öl. 630/1312), *el-Kâmil fi't-Târîh*, thk: C.J. Tornberg, Beyrût, 1965.
- EL-KETTANÎ, Ebû'l-Es'ad Abdülhay el-İdrisî, *Nizamü'l-Hukumeti'n-Nebeviyye el-Müsemma et-Terattibü'l-İdariyye*, I-II, Beyrût, t.y.

- EL-KİLÂÎ, Ebû'r-Rebi' Süleymân b. Mûsâ, (öl. 634/1237), *el-Hılâfetü'r-Râside ve'l-Butûletü'l-Hâlîde fî Hurûbi'r-Ridde*, thk. A.Ganm, Kahire, 1979.
- KOMİSYON, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, I-XIV, İstanbul, 1989.
- EL-KUTUB, İbrahim Muhammed, *es-Siyâsetü'l-Mâliye li-Ebî Bekr*, el-Hey'etü'l-Mısriyye, 1990.
- MÂLİK B. ENES, *el-Muvatta*, çev. A.M. Büyükçınar v. diğ. I-II, İstanbul, 1982.
- EL-MÂVERDÎ, Ebû'l-Hasen Ali b. Habîb, (öl. 450/1058), *el-Ahkâmü's-Sultâniyye ve'l-Velâyetü'd-Diniyye*, Kahire, 1973.
- MES'ÛD, Cemal Abdülhâdi, Vefa Muhammed Cuma, *İstihlafu Ebî Bekr*, Daru'l-Vefâ, 1989.
- EL-MES'ÛDÎ, Ebû'l-Hasen Ali b. Hüseyin b. Ali, (öl. 346/957), *Mürûcu'z-Zeheb ve Me'adinü'l-Cevher*, thk.M. M. Abdulhamid, I-IV, Kahire, 1964.
- MÜSLİM, Ebû'l-Hasen Müslim b. Haccâc, (öl. 261/874), *es-Sahih*, thk. M. Fuad Abdülbakî, I-V, Dâru İhyai Kütübi'l-Arabiyye, 1955.
- EN-NESÂÎ, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb, (öl. 303/924), *es-Sünen*, I-VIII, Mısır, 1964.
- ŞENTÛRK, Habil, "Hz. Peygamber'in Diğer İnsanlardan Farkı", *D.E.Ü.İ.F.D.* İzmir, 1986.
- ES-SERAHSÎ, Muhammed b. Ahmed, (öl. 483/1104), *Şerhu Kitabi's-Siyerü'l-Kebîr*, thk. Salahuddin Müneccid, I-V, Kahire, 1971.
- ES-SÛHEYLÎ, Abdurrahmân, (öl. 581/1139), *er-Ravdü'l-Unûf*, thk. A. Vekil, I-VII, Kahire, 1967.
- ES-SÛYÛTÎ, Clâlüddin Abdurrahmân, (öl. 911/1532), *Târîhu'l-Hulefa*, thk. Muhammed Muhiddin Abdulhamîd, Mısır, 1952.
- EŞ-ŞİBLÎ, Mevlana, *Asr-ı Saadet*, çev. Ö. Rıza Doğrul, I-VII, İstanbul, 1928.
- ET-TABERÎ, Ebû C'afer Muhammed b. Cerîr, (öl. 310/922), *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, I-XII, Beyrût, t.y.
- TERZİ, Mustafa Zeki, *Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn Döneminde Askerî Teşkilat*, Samsun, 1999.
- TUĞ, Salih, *İslâm Vergi Hukuku'nun Ortaya Çıkışı*, Ankara, 1963.
- ULUDAĞ, Süleyman, "Halife", *DİA*, İstanbul, 1997.
- ÜÇOK, Bahriye, *İslâm'dan Dönenler ve Yalancı Peygamberler*, Ankara, 1967.

- EL-VÂKIDÎ, Ebû Abdurrahmân b. Ömer, (öl. 207/882), *Fütûhu's-Şâm*, Mısır, 1935.
- , *Kitâbü'r-Ridde ve Nebezetün min Fütûhi'l-Irak*, thk. M. Hamidullah, Paris, 1989.
- , *Kitâbü'l-Meğazî*, thk. Marsden Jones, I-III, Beyrût, 1984.
- WELLHAUSEN, Julius, *İslâm'ın En Eski Tarihine Giriş*, çev. Fikret Işıltan, İstanbul, 1960.
- EL-YA'KUBÎ, Ahmed b. İshâk b. C'afer b. Vehb, (öl. 284/807), *Tarih*, I-II, Beyrût, 1960.
- EZ-ZEHEBÎ, Ebû Abdillâh Şemsuddin Muhammed b. Ahmed, (öl. 748/1369), *Târîhu'l-İslâm ve Vefayâtu Meşahiri'l-A'lâm (Ahdu'l-Hulefa)*, thk. A. et-Tedmürî, I-XX, Beyrût, 1987.
- ZEYDÂN, Corci, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, çev. Zeki Meğamiz, I-IV, İstanbul, 1976.